

R. Süle Andrea

ROMÁNIA POLITIKATÖRTÉNETE 1944–1990

„Kiugrás” a háborúból

A román kormány 1943 szeptemberétől kezdődően több alkalommal is diplomáciai lépéseket tett a háborúból történő „kiugrás” érdekében. E titkos tárgyalások elsődleges célja az volt, hogy Romániát ne a Vörös Hadsereg szállja meg, a román katonák az angolszász hatalmak előtt tehessék le a fegyvert. A nyugati hatalmak képviselői azonban kitartottak azon álláspontjuk mellett, amely szerint fegyverszünetért a Szovjetunióhoz kell fordulni, mivel „Románia fő katonai csapásait a szovjet erők ellen irányítja, és mert a szövetséges erők közül láthatólag ezek érik el elsőnek Romániát, a szovjet kormány játssza majd a főszerepet annak eldöntésében, hogy milyen fegyverszüneti feltételeket kell szabni a románoknak”.¹ 1944 márciusában Barbu Știrbei herceg Kairóban felvette a kapcsolatot a Szovjetunió képviselőjével. Ezt követően a szovjet kormány kidolgozta az előzetes fegyverszüneti feltételeket, amelyeket 1944. április 12-én – miután az angolszász hatalmak is jóváhagyták – közölték a román megbízottal.²

Ion Antonescu marsall, államvezér visszautasította az előzetes fegyverszüneti feltételeket, a történelmi pártokból (Nemzeti Parasztpárt és Nemzeti Liberális Párt) álló ellenzék viszont június 10-én elfogadta. Mihály király ezután értesítette a szövetségeseket, hogy lépéseket tesz a kormány megbuktatására és arra, hogy a román hadsereg Németország ellen fordítsa fegyvereit. A király üzenetére azonban a nagyhatalmak nem válaszoltak. Nagy-Britannia – görögországi érdekeltségének fejében – szabad

kezet adott a Szovjetuniónak Romániában, a Szovjetunió pedig – a közeli teljes győzelem reményében – nem sietette a fegyverszünet megkötését. A Szovjetunióban élő emigráns román kommunisták is ellenezték az „önfelszabadítást”, mivel úgy vélték, hogy a szovjet megszállás őket juttatja hatalomra.³

1944 áprilisában a Román Szociáldemokrata Párt és az illegalitásban működő Román Kommunista Párt szövetségre lépett a Munkásegység Frontban, majd június 20-án a történelmi pártokkal együtt megalakították a Nemzeti Demokratikus Blokkot. A Nemzeti Demokratikus Blokk minimális antifasiszta programot adott ki,⁴ amelyben elfogadta a szövetségesek feltételeit: a fegyverszünetet, Antonescu uralmának megdöntését, a fegyverek Németország ellen fordítását. Miután azonban ezek a pártok nem rendelkeztek tényleges hatalmi bázissal, a politikai kezdeményezés Mihály király kezébe került, aki májustól tervszerűen készítette elő akcióját. A „kiugrás” megszervezésében fontos szerepet töltöttek be az 1944 júniusában létrehozott katonai bizottságok is, amelyek a hazafias alakulatok és a hadsereg átállítását koordinálták. A Vörös Hadsereg augusztus 20-i offenzívájának sikerét kihasználva augusztus 23-án délután Mihály király a királyi palotában letartóztatta a fegyverszüneti feltételek aláírását ismételten elutasító Ion Antonescu marsallt és névrokonát, Mihai Antonescu külügyminisztert.

A kommunista vezetők: Lucrețiu Pătrășcanu és Emil Bodnăraș a rádióból értesültek a történetekről, és a király lépését elhamarkodottnak tartották. 24-én hajnalban azonban már ők is bekapcsolódtak az események irányításába; a németbarát minisztereket az a harci gárda vitte el a királyi palotából, amely Emil Bodnăraș parancsnoksága alatt állt.⁵ A kommunisták részt vettek a német támadás feltartóztatásában is.⁶

A koalíciós korszak (1944. augusztus 24 – 1947 vége)

A fasiszta háborúból való jól megszervezett „kiugrást” követően augusztus 24-én Constantin Sănătescu vezetésével alakult kormány, amelyben a Nemzeti Demokratikus Blokk (Blocul Național Democrat) mind a négy pártja tárcához jutott, bár a kormány többségét katonák alkották. A kabinet „hivatalba” lépése után – az idézőjelet az indokolja, hogy a kormány a Román Nemzeti Bank pincéjében kezdte meg működését – egyik első intézkedésével hadat üzent volt szövetségeseinek, a hitleri Németországnak. Az 1944. augusztus 31-i dekrétummal visszaállították az 1923-as alkotmányt, amelyet II. Károly király 1938 februárjában függesztett fel.

A román fordulat tehát egy időre átmentette a királyi rendszert Romániában, és szembefordította az országot Németországgal. Ezt követően a román kormány – a valamennyi román egyesítő cél: Észak-Erdély „visszaszerzése” érdekében – elfogadta a fegyverszüneti egyezményt, amelyet a román megbízottak 1944. szeptember 12-én írtak alá Moszkvában.

Az egyezmény aláírásával Románia kötelezettséget vállalt arra, hogy – szovjet parancsnokság alatt – 12 hadosztállal részt vesz a korábbi szövetségesei: Magyarország és Németország elleni harcokban.⁷ A fegyverszüneti feltételek értelmében ugyanakkor – az antifasiszta háborúba való bekapcsolódása fejében – Romániának nem kell teljes egészében megtérítenie a Szovjetunió számára okozott károkat. Románia mint legyőzött „volt ellenséges állam” a békeszerződés aláírásáig elveszítette az állam szuverenitás gyakorlásának jogát, a tényleges főhatalmat az egyezmény a fegyverszünet végrehajtását garantáló Szövetséges Ellenőrző Bizottságra ruházta. A Szövetséges Ellenőrző Bizottságon (SZEB) belül a Szovjetunió gyakorlatilag szabad kezet kapott a román helyzet alakításában, cserében azért, hogy az olaszországi ellenőrző bizottságban a szovjet képviselő teljesen alárendelt sze-

repet játszott. Területi kérdésekről a fegyverszüneti egyezmény a következő döntéseket hozta: „a szövetséges kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, és egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak nagyobb része) adassék vissza Romániának...”; Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Dél-Dobrudzsát azonban elveszítette Románia.

Az első Sănătescu-kormány megalakulását követően heves küzdelem bontakozott ki a különböző politikai erők között, amelynek célja a hatalom megszerzése és az ország olyan irányú demokratizálása volt, amely kedvező pozíciót biztosít Románia számára a majdani béketárgyalásokon. E küzdelem során a baloldali erők – a Román Kommunista Párt (RKP), a Szociáldemokrata Párt, a Hazafias Szövetség⁸ és az Ekésfront⁹ – az 1944. október 12-én megalakult Országos Demokrata Arcvonalban (Frontul Național Democrat – szó szerinti fordításban: Nemzeti Demokratikus Front) tömörültek.

Az Országos Demokrata Arcvonal (ODA) tagjai közül a Román Kommunista Párt vezetési válsággal küzdött. Az illegálisban működő párt élén 1940 óta Fóris István állt.¹⁰ Őt azonban 1944. április 4-én Gheorghe Gheorghiu-Dej kezdeményezésére – a titkosrendőrséggel való együttműködés vádjával – letartóztatták, majd 1946-ban kivégezték.¹¹ Ezt követően a Constantin Părvulescu, Iosif Rangheț és Emil Bodnăraș alkotta háromtagú vezetőség vette át az irányítást.¹² Az RKP tömeget nem képviselt, taglétszáma 1944 augusztusában alig érte el az ezer főt,¹³ tagjai jelentős számban kisebbségiak – főleg magyarok és zsidók – voltak. A két világháború között ugyanis a kettős – társadalmi és nemzetiségi – elnyomás radikálizálta a kisebbségi tömegeket, hiszen a legiparosodottabb területek közé tartozó Erdélyben és Bánságban a munkásmozgalom nagyobb hagyományokra tekintett vissza, mint a Regátban. A felszabadulás pillanatában ezért az RKP a nemzeti kisebbségekhez tartozó kommunisták aránytalanul nagy számával lépett a politikai porondra. Számos magyar, magyar-zsidó, zsidó, orosz és bolgár

nemzetiségű jutott vezető szerephez. Az RKP nemzetiségi egyenjogúságot hirdető programja ugyancsak sokakat állított balra a kisebbségek soraiból – már csak önvédelemből is.

1944 augusztusát követően az RKP vezetőségén belül két irányzat versengett egymással: a Moszkvából hazatért kommunisták (Ana Pauker, Luka László, Emil Bodnăraș, Constantin Părvulescu, Teohari Georgescu) és az ún. honi kommunisták (Gheorghe Gheorghiu-Dej, Remus Koffler, Lucrețiu Pătrășcanu), akiknek többségét 1944 augusztusa előtt a Tîrgu Jiu-i táborban tartották fogva. A párt tevékenységének legalizálása után az RKP négy legfontosabb vezetője közül három emigráns volt: Luka László (Vasile Luca)¹⁴ erdélyi magyar, Emil Bodnăraș ukrán, Ana Pauker zsidó származású volt. A honi kommunistákat képviselő negyedik, Gheorghe Gheorghiu-Dej 1944. augusztus 9-én a börtönből menekült el.

Az RKP 1944. szeptember 26-án hozta nyilvánosságra az ODA választási platformjára vonatkozó tervezetét,¹⁵ amelyben megfogalmazta a demokratizálás programját, a földreformot, a háborús bűnösök vagyonának elkobzását és a gazdaság helyreállításával kapcsolatos elképzeléseket. Ezt a programnyilatkozatot az Országos Demokrata Arcvonalhoz tartozó szervezetek, valamint a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége elfogadta, a történelmi pártok – a Nemzeti Liberális Párt és a Nemzeti Parasztpárt – azonban elutasították.

Október 16-án a kommunista és a szociáldemokrata miniszterek kivonultak a kormányból, miközben az ODA által mozgósított tömegek – a választási platformot támogatva – az utcára vonultak. A közel három hetes kormányválságot és a kiélezett belpolitikai küzdelmeket követően megalakult második Sănătescu-kabinetben az Országos Demokrata Arcvonalnak már kilenc képviselője kapott helyet; köztük Petru Groza, az Ekésfront vezetője, aki miniszterelnök-helyettes és Gheorghiu-Dej, aki közlekedési miniszter lett. Az Igazságügyminisztérium élére ismét Lucrețiu Pătrășcanu került. Anatolij Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes kezdeményezésére, aki a ké-

sőbbiek során is a romániai hatalmi harc egyik „kulcsfigurája” volt, e kabinetbe nem került be Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt és Constantin (Dinu) Brătianu, a Nemzeti Liberális Párt vezetője. Annak ellenére, hogy a kormányban a történelmi pártok képviselői továbbra is többségben voltak, a két pártvezető kirekesztése a kormányzati munkából súlyos vérvesztést jelentett e két párt számára.

Kormányzati pozícióinak megerősítése után az ODA figyelme a helyi közigazgatási hatalom megszerzésére irányult. Kihasználták a szovjet csapatok romániai jelenlétét és az előző rendszerrel szakítani akaró, balra tolódó tömegek támogatását, s 1944 novemberében az ország 58 megyéje közül 30-at az ODA-hoz tartozó szervezetek tagjai irányítottak.¹⁶

A második Sănătescu-kormány is tiszavirág-életűnek bizonyult. Az egyre fokozódó nyugtalanság légkörében, a folytatódó polarizációs folyamatban az ODA igyekezett a maga javára fordítani az erőviszonyokat. Állandó utcai tiltakozásokkal lemondásra kényszerítette a kormány liberális és parasztpárti tagjait, ami egyben a kormány bukását jelentette (1944. december 2.).

Az új kormány Nicolae Rădescu tábornok¹⁷ vezetésével december 6-án lépett hivatalba. Az új miniszterelnök nem változtatta meg lényegesen a kormány összetételét; a kabinet kulcspozíciói a hivatásos katonák kezében maradtak. A kiemelkedő fontosságú belügyminiszteri tárcát Rădescu tábornok megtartotta magának, de a minisztérium államtitkára a kommunista Teohari Georgescu lett. A Rădescu-kabinet megalakulását követően Anatolij Vinszskij arról biztosította Mihály királyt, hogy a Szovjetunió elégedett az új kormánnyal, és megismételte azt a korábbi szovjet álláspontot, miszerint Moszkvának „nincs szándékában kommunista állammá változtatni Romániát”, csak azt kívánja, hogy az ország „baráti szomszédja” legyen.

A katasztrofális gazdasági helyzetben a Rădescu-kormánynak mindenekelőtt a gyors inflációval, az élelmiszerhiánnyal és a tömegek ebből következő elégedetlenségé-

vel kellett szembenéznie. A gazdasági nehézségeket fokozta, hogy a román kormány csak az ország egy része felett gyakorolta de facto is a hatalmat. Moldvában 1945 januárjáig szovjet katonai kormányzat működött. Észak-Erdély is szovjet katonai közigazgatás alatt állott, miután Vinogradov vezérezredes a romániai SZEB nevében – válaszul a román önkéntes rohamcsapatok, az ún. Maniugárdák által elkövetett kegyetlen vérengzésekre¹⁸ és arra, hogy az észak-erdélyi magyarokat tömegesen hurcolták internálótáborokba – 1944. november 14-én visszarendelte Észak-Erdélyből a román közigazgatást. Ez jó lehetőséget kínált a Szovjetunió számára, hogy e terület hovatartozásának kérdését a román belpolitikai harcok befolyásolására használja fel.

A kisebbségi-nemzetiségi kérdés egyébként az éles belpolitikai küzdelemnek egyik fontos területe volt. 1944. november 14-én – az Észak-Erdélyben elkövetett atrocitások ügyében lefolytatott SZEB vizsgálat idején – Kisebbségi-Nemzetiségügyi Minisztériumot hoztak létre (1944. november 14-i 575. törvény),¹⁹ mindössze azzal az általános megfogalmazással, hogy „az etnikai kisebbség kérdésének megoldására nemzetiségi minisztérium létesül”.²⁰ Az 1945. január 5-én megjelent 7. törvény szabályozta a nemzetiségi minisztérium feladatkörét és szervezeti felépítését.²¹ Legfontosabb tevékenységi területeit három pontban foglalta össze: a) a román állam területén élő nemzetiségek helyzetéből fakadó kérdések tanulmányozása és ezek nyilvántartása; b) e kérdéseknek a kidolgozás alatt álló nemzetiségi státútum elveinek megfelelő megoldása jogi, közigazgatási és politikai tekintetben; c) az együttélő nemzetiségek egész társadalmi életét érintő intézkedések végrehajtásának ellenőrzése és felügyelete.

A Rădescu-kormány hirdette ki 1945. február 6-án a 86. törvényt, közismert nevén a Nemzetiségi Statútumot, amely azon túl, hogy fajra, nemzetiségre, anyanyelvre és vallásra való tekintet nélkül valamennyi állampolgár jogegyenlőségét kimondta, kollektív jogokat is biztosított – elsősorban a nyelvhasználat kérdésében – azokon a terü-

leteken, ahol a lakosságnak legalább 30 százaléka egy közös, nem-román nyelvet beszél.²²

Az átmeneti korszak nemzetiségi politikájának ellentmondásos jellegét tükrözi, hogy e pozitív fejleményekkel egyidejűleg számos intézkedés diszkriminatív módon érintette a kisebbségeket. Ezek közé tartozik az 1945. február 9-i keltezésű 91. törvény,²³ amely a román fegyverszüneti egyezmény 8. – az ellenséges országok, illetve ezek állampolgárainak vagyonáról rendelkező – cikkének végrehajtására létrehozta az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Ellenőrző Intézetet (továbbiakban: CASBI – Casa pentru Administrarea și Supravegherea Bunurilor Inamice). A CASBI saját hatáskörébe vonta azoknak a magyar és német nemzetiségű személyeknek a dél-erdélyi és regátbeli ingó és ingatlan vagyonát is, akik 1944. szeptember 12-én Magyarországon (Észak-Erdélyt is beleértve), illetve Németországban tartózkodtak, valamint azokat az észak-erdélyi javakat, amelyeknek tulajdonosai az 1940. augusztus 30-i határokon kívül tartózkodtak, vagy az előbbieken megjelölt időpont után a front elől távoztak el. A „vélelmezett ellenség” (inamice rezunați) minősítéstől azok sem mentesülhettek, akik időközben visszatértek lakóhelyükre. Döntően a „vélelmezett ellenség” címen mintegy 30 ezer magyar nemzetiségű román állampolgárt fosztottak meg ingó és ingatlan vagyonától.²⁴ A törvény, illetve végrehajtási utasítása²⁵ – a „vélelmezett ellenség” fogalmának bevezetésével – ellentétben állt Románia nemzetközi kötelezettségével és a nemzetközi joggal.

A Romániában élő legnagyobb nemzetiség, a magyarság aktivizálódását jelzi, hogy 1944. október 16-án a Romániai Magyar Dolgozók Szövetségének utódként Braszóban megalakult a baloldali irányvonalú Romániai Magyar Népi Szövetség (MNSZ), amely a politikai életben valamennyi romániai magyar képviselőjeként kívánt szerepelni.²⁶ Az MNSZ megalakulásának napján csatlakozott az Országos Demokrata Arcvonal tömörüléshez.

Ana Pauker és Gheorghiu-Dej 1945. januári moszkvai látogatását, majd a jaltai konferenciát (1945. február

4–11.) követően az REP – a „tíz naponként újabb válság” jelszó jegyében – kidolgozta a hatalom megragadásának tervét. Eszerint olyan gazdasági és politikai káosz-helyzetet kell teremteni, amelyben Moszkva ürügyet talál a beavatkozásra. E program megvalósítását segítette, hogy 1945 február végére Románia valamennyi megyéje az ODA pártjaihoz tartozó politikusok kezén volt, és ez a helyzet erőteljesen korlátozta a kormány tényleges hatalmát.²⁷ A Rădescu-kormány sorsát végül az pecsételte meg, hogy az ODA azonnali földosztást követelt, arra hivatkozva, hogy azt a tavaszi vetés idejére be kell fejezni. A kormány viszont arra hivatkozott, hogy a földosztást alaposan elő kell készíteni. A végsőkéig kiélezett helyzetben az ODA február 24-én tüntetést szervezett, amelynek során a Belügyminisztérium közelében számos halálos áldozattal járó lövöldözésre került sor. Mindkét fél egymást vádolta fegyveres provokációval, és az országban gyakorlatilag polgárháborús helyzet alakult ki.

A lövöldözést követően 1945. február 27-én Visinszkij, szovjet külügyminiszter-helyettes ultimátumban követelte Mihály királytól Rădescu leváltását, Rădescu végül február 28-án lemondott. A király a fegyverszüneti tárgyalásokat előkészítő Știrbei herceg kinevezését támogatta, Visinszkij azonban kijelentette, hogy ha a király nem erősíti meg a Szovjetunió jelöltjét: Petru Grozát kormányfői tisztében, akkor „a Szovjetunió nem vállal felelősséget azért, hogy Románia mint független állam fennmarad”.²⁸ Szinte ezzel egyidőben Groza arról tájékoztatta a királyt, hogy a szovjet kormány megígérte: az ODA-kormány megalakulása esetén Észak-Erdélyben is visszaállítják a román közigazgatást. Néhány napos kilátástalan ellenállás után a király kénytelen volt teljesíteni Visinszkij követelését (1945. március 6.), és beleegyezett, hogy Petru Groza, az Ekésfront elnöke alakítson kormányt. Maniu és Brătianu nem fogadta el a Nemzeti Parasztpártnak és a Nemzeti Liberális Pártnak felajánlott tárcákat. A két világháború közötti Nagy-Romániát kormányzó „történelmi pártok” ezzel ellenzékbe szorultak, és Groza így csak egy szűk koalíciót tudott létrehozni, amelyben az RKP, a

Szociáldemokrata Párt, az Ekésfront, valamint Tătărescu „disszidens” neo-liberális pártja kapott tárcákat. A kormányban az ODA – a miniszterelnöki poszton kívül – további tizennégy tárcával rendelkezett: belügyminiszternek Teohari Georgescut, igazságügyminiszternek Lucrețiu Pătrășcanut nevezték ki. A külügyminiszter a neo-liberális Gheorghe Tătărescu lett, aki egy személyben miniszterelnök-helyettesi funkciót is betöltött.

Az ODA hatalomátvételét követően – március 8-án – az új miniszterelnök táviratban kérte a szovjet kormány hozzájárulását Észak-Erdélynek a román állam keretébe történő újbóli beillesztéséhez. Sztálin már másnap, március 9-én beleegyezett a román adminisztráció ismételt bevezetésébe: „Tekintettel arra, hogy az új román kormány, amely most vette át az ország kormányzását, felelősséget vállal Erdély illő rendjéért és nyugalmaért, és biztosítja a nemzetiségek jogait, valamint a front szükségleteit ellátó összes helyi intézmények szabályos működését, a szovjet kormány elhatározta, hogy eleget tesz a román kormány kérésének, és az 1944. szeptember 12-én aláírt fegyverszüneti egyezménynek megfelelően beleegyezik a román kormány adminisztrációjának Erdélybe való bevezetésébe”.²⁹ Bár Sztálin távirata csupán az „adminisztráció bevezetéséről” tett említést, ami de jure a szovjet-román és a szovjet-magyar fegyverszüneti egyezmény alkalmazását jelentette, és semmi esetre sem az állami szuverenitás teljeskörű gyakorlását, a román közigazgatás visszatérése Észak-Erdélybe már előrevetítette a nagyhatalmak végleges döntését a magyar – román határ vonatkozásában.³⁰ Igaz, Sztálin a nemzetiségi jogok biztosítását szabta a visszatérés alapvető feltételéül.

Az új kormány megalakulása után elhangzott politikai nyilatkozatok a nemzetiségi kérdés megnyugtató megoldását, a Romániában élő kisebbségek teljes egyenjogúságának biztosítását ígérték. Az igazsághoz tartozik azonban, hogy az egyes romániai pártok állásfoglalása eléggé eltérő volt az országban élő kisebbségek jövőjét illetően. A Nemzeti Parasztpárt és a Nemzeti Liberális Párt tagjai, közül többen a romániai magyarság kollektív felelősség-

revonását és kitelepítését szorgalmazták. Petru Groza koncepciója szerint viszont az általános európai integráció keretében a közép- és kelet-európai országok föderációjának kellett volna megvalósulnia, amelyet a kétoldalú – többek között a román-magyar – vámuniók létrejötte előzött volna meg. Az áruk szabad forgalmát kiegészítette volna a személyek szabad utazása, a szellemi termékek akadálytalan forgalma, vagyis a határok – Groza elgondolása szerint – „spiritualizálódtak” volna. Ilyen körülmények között mind a határkérdés, mind a nemzetiségi probléma elveszítette volna jelentőségét.

A Groza-kormány március 8-án tette közzé kormányzási koncepcióját,³¹ amelyben központi helyet foglalt el a földkérdés. E probléma megoldása egyúttal a Groza-kabinet nemzetiségi politikájának is egyik próbakövévé vált, és jól tükrözte a román nemzetiségi politika meghirdetett elvei és gyakorlata közötti ellentmondást. Az 1945. március 23-án kihirdetett földreform-törvény³² értelmében kisajátították a háborús bűnösök és az árulók, valamint azon személyek vagyonát, akik Romániával ellenséges viszonyban álló országba távoztak, illetve 1944. augusztus 23-a után ilyen országba menekültek. Ugyancsak kisajátították a „távollevők” (az ún. abszentisták) mezőgazdasági ingó és ingatlan vagyonát. A menekültek és a „távollevők” közé sorolták az Antonescu-rendszer elől Észak-Erdélybe menekült magyar nemzetiségű román állampolgárokat, még akkor is, ha azok már visszatértek lakóhelyükre. A törvény diszkriminatív jellegét bizonyítja, hogy kollaborációra hivatkozva fosztották meg földjeiktől a székely határőrség tagjait is, akik rendes behívó alapján teljesítettek szolgálatot. A rendelkezések ugyanakkor nem vonatkoztak a honvédelmi munkaszolgálatra behívott, illetve a Németországba távozott román nemzetiségű személyekre. A törvény elrendelte viszont az egykori „Romániai Német Népcsoport”-hoz tartozók birtokainak gyakorlatilag teljeskörű kisajátítását. Miután az 1940-es „Népcsoport-törvény” az összes romániai németet automatikusan a népcsoporthoz tartozónak nyilvánította, a földreform-törvény értelmében hozott intézkedések dön-

tően átalakították a romániai német kisebbség társadalmi struktúráját.

A végrehajtás során jó néhány esetben a helyi hatóságok önkénye érvényesült, és ez újabb teret engedett a nemzetiségi gyűlölködéseknek. Néhol háborús bűnösnek minősítettek és megfosztottak ingatlanától olyanokat is, akik ellen ilyen címen nem indult bűnvádi eljárás. Máshol a menekülteket úgy kezelték, mintha külföldön lenne az állandó lakóhelyük. (Az unitárius egyházat azért nyilvánították „abszentistának” és fosztották meg ingatlanaitól, mert központja 1940 és 1944 között Kolozsvárott volt.)³³

A földreform-törvénynek, illetve végrehajtásának a kisebbségekre nézve hátrányos következményeit bizonyítja, hogy – egész Romániát 100 százaléknak véve – a kisajátítás által érintett személyek 94,6, és a kisajátított földterületek 49,0 százaléka a történelmi Erdélyre és a Bánságra esett,³⁴ vagyis azokra az országrészekre, ahol a romániai nemzetiségek többsége él.

A Groza-kormány 1945. március 6-i hatalomra jutása után más területeken sem alakult olyan kedvezően a kisebbségek helyzete, mint ahogy azt a Nemzetiségi Statútum rendelkezései és Groza miniszterelnök nyilatkozatai ígérték. Egyrészt gyakran előfordult, hogy az alsóbb állami vagy közigazgatási hatóságok nem hajtották végre a kormány rendelkezéseit. Különösen az erdélyi közigazgatásban volt erős azoknak a nacionalista erőknek a befolyása, akik bojkottálták az új nemzetiségi politika végrehajtását. Másrészt 1945. március 6-a után is jónéhány olyan jogszabály született, amely sérelmes volt az országban élő kisebbségekre, közülük is elsősorban a magyarokra és a németekre nézve. A németekre például nem terjedtek ki a Nemzetiségi Statútum rendelkezései. Egészen 1946 őszéig folytatódtak az „erőszakos toborzások” a magyar és a német nemzetiségű lakosság körében, és megoldatlan maradt a munka- és internálótáborok feloszlásának a kérdése is.³⁵

Ugyancsak sérelmes volt az 1945. április 2-i keltezésű 261. törvény,³⁶ amely csak azon észak-erdélyi lakosok román állampolgárságát ismerte el, akiknek 1940. augusz-

tus 30-án Romániában állandó lakóhelyük volt, és akik az akkor érvényben levő törvények értelmében román állampolgársággal rendelkeztek. Az utóbbi feltétel azért volt különösen súlyos, mert 1924-ben több mint 100 ezer magyar vált hontalanná annak következtében, hogy – tájékozatlanságból vagy a helyi hatóságok önkényes értelmezése következtében – nem tudta illetékességét okiratszerűen igazolni.³⁷ Azok közül, akik mindkét feltételnek megfeleltek, sokan azért veszítették el román állampolgárságukat, mivel közben optálás útján szereztek vagy kérelmeztek más állampolgárságot, illetve olyan állam hadseregében vállaltak önként katonai szolgálatot, amellyel Románia hadiállapotban volt. A törvény végrehajtási utasítása tovább bővítette az állampolgárságtól való megfosztás eseteit.³⁸

Az állampolgárság kérdésének megnyugtató rendezésére csupán 1947 közepén – a május 30-i 162. törvénnyel – került sor.³⁹ Addig azonban több százezer magyar és német nemzetiségű személy nem juthatott álláshoz, elvesztette a vagyona feletti rendelkezés jogát, nem kapta meg korábban megszerzett járandóságát – fizetését, illetve nyugdíját –, sőt bármikor kiutasíthatták Romániából.⁴⁰

Ugyancsak hátrányosan érintette a romániai magyarok egy részét az 1945. augusztus 15-én kiadott 645/1945. ún. visszaperlési törvény, amely azoknak nyújtott anyagi jóvátételt, akiket a második bécsi döntés után – nemzeti hovatartozásuk és demokratikus meggyőződésük miatt – üldöztek, a lakóhelyükről való távozásra kényszerítettek, és ezért kénytelenek voltak ingatlanaiktól értéken alul megválni. A törvény előírásait azonban úgy fogalmazták meg, hogy kizárólag csak az Észak-Erdélyből elköltözött román nemzetiségű személyeknek adott lehetőséget arra, hogy egykori ingatlanaikat névértéken visszapereljék, még akkor is, ha valóságos csereügyletről volt szó. A Dél-Erdélyből elmenekült magyarok nem részesülhettek sem anyagi, sem erkölcsi kártérítésben.⁴¹

E diszkriminatív intézkedésekkel egyidejűleg a Groza-kormány lépéseket tett a Romániában élő nemzetiségek

jogi helyzetének rendezése érdekében. Ennek szellemében született meg az augusztus 6-án kiadott 630/1945. törvény, amely a Nemzetiségi Statútum egyes rendelkezéseit részletezte. A Nemzetiségi Statútum és a 630/1945. törvény végrehajtási utasítását a Minisztertanács 1946. szeptember 26-án kiadott 11. és 12. szabályrendelete tartalmazta. Ezek ugyan néhány területen visszalépést jelentettek a Nemzetiségi Statútumhoz képest, ami jól tükrözi az átmeneti korszak Janus-arcúságát, az 1945–46-ban létrejött jogi alapokon azonban a szigorodó körülmények ellenére is látványos fellendülés következett be a kisebbségek kulturális életében és oktatásügyében. Közép- és Kelet-Európában egyedülálló kisebbségi iskolahálózat alakult ki, amelyben – Románia történelmében először – olyan kisebb létszámú nemzetiségek is önálló iskolákat működtettek, mint a törökök és a tatárok.

A Groza-kormány gazdasági és politikai intézkedéseinek köszönhetően a Szovjetunió 1945. augusztus 6-án helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Romániával. (A hagyományosan jó francia – román viszony következtében Franciaország már március 1-én megtette ezt a lépést.) Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – miután a jaltai konferenciát követően gyakorlatilag képtelen volt befolyásolni a romániai események menetét – a „lakosság összes demokratikus elemeit széleskörűen képviselő kormány” létrehozását követelte, és ezt, valamint a mielőbbi szabad választások megtartását szabta előfeltételül a diplomáciai kapcsolatok felvételéhez és a békeszerződés megkötéséhez.⁴² A román kérdésben a Groza-kormány hatalomra jutásától a külügyminiszterek moszkvai értekezletéig súlyos ellentétek terhelték a szövetséges nagyhatalmak viszonyát.

A király és a miniszterelnök együttműködését is mindig konfliktusok jellemezték, hiszen az ODA minden eszközzel igyekezett kiszorítani a hatalomból a polgári pártokat. A kibontakozó válságban fontos szerepet játszott az amerikai külpolitika. Az amerikai külügyminiszter augusztus 11-én jegyzékben követelte a „népet széleskörűen képviselő” kormány létrehozását. E diplomáciai

lépésben a „történelmi pártok” képviselői jó alkalmat láttak az ODA kormány megbuktatására, és egy olyan új négypárti kormány megalakítására, amelyben az ODA kisebbségi helyzetbe kerülne. A király augusztus 19-én, majd 20-án lemondásra szólította fel Groza miniszterelnököt, arra hivatkozva, hogy – miután az angolszász hatalmak nem ismerik el kormányát – Groza nem tudja megfelelően képviselni Romániát a békeszerződéseket előkészítő konferencián. Groza megtagadta a király kérésének teljesítését. Ezt követően Mihály levélben fordult a három nagyhatalomhoz „a román tömegeket nem kellő mértékben képviselő kormány” leváltása érdekében,⁴³ majd „sztrájkba” lépett; öt hónapon keresztül egyetlen rendeletet vagy törvényt sem írt alá. A feszült politikai légkörben az ODA támogatói az utcára vonultak, Groza pedig szeptember 4–13. között a Szovjetunióban tárgyalt. A szovjet kormány teljes támogatásáról biztosította a román miniszterelnököt, amivel a kormány politikai helyzetét igyekeztek megerősíteni. Az aláírt szovjet-román gazdasági egyezményekkel Románia gazdasági helyzetén próbáltak javítani. A szovjet politikusok ugyanakkor azt is leszögezték, hogy a Szovjetunió figyelembe veszi szövetségesei – az Egyesült Államok és Nagy-Britannia – fenntartásait is.

A román kérdés a Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülésén (szeptember 11. – október 2.) is a figyelem középpontjába került.⁴⁴ Az Egyesült Államok küldöttsége kijelentette, hogy „nem tárgyal a Bulgáriával (Romániával) megkötendő békeszerződésről, amíg nem hoznak létre a lakosság valamennyi demokratikus elemét széleskörűen képviselő kormányt, és nem biztosítják a lehető leghamarabb – szabad választások útján – a népakaratnak megfelelő kormány létrejöttét, amelyet az Egyesült Államok elismerhet”. A londoni tanácskozást követően Romániában számos királypárti tüntetésre került sor. A november 8-i tüntetésnek több tucat halálos áldozata és súlyos sérültje volt.

Az 1945. december 16–26. között megtartott moszkvai értekezleten végül a nagyhatalmak kompromisszumos

megoldást értek el a román kérdésben is. Az Egyesült Államok elismerte, hogy a Szovjetuniónak „különleges biztonsági érdekei” vannak Romániában, cserében a Távol-Keleten bizonyos engedményeket kapott.⁴⁵ A Groza-kormány kezében levő közigazgatás, a belbiztonsági erők tevékenysége, a romániai Szövetséges Ellenőrző Bizottságon belüli szovjet dominancia és angolszász passzivitás 1945 végére kilátástalanná tették a „királyi sztrájkot”. A kialakult „patt-helyzetben” a Minisztertanács december 31-i ülésén – a nagyhatalmak kezdeményezésére – a „történelmi pártoknak” két – a kormánnyal együttműködő – képviselőjét: Emil Hațieganut a Nemzeti Parasztpárt, és Mihai Romniceanut a Nemzeti Liberális Párt részéről tárcanélküli miniszterként bevonták a kormányba. Ezenkívül a három nagyhatalom képviselői azt „tanácsolták” a román kormánynak, hogy mihamarabb rendezzen választásokat valamennyi párt részvételével, valamint biztosítsa a sajtó-, a szólás-, a vallás- és a gyülekezési szabadságot. A megállapodások eredményeként 1946. január 8-án a király ismét felvette a kapcsolatot a kormánnyal. A kérdés kompromisszumos megoldására tekintettel a két nyugati nagyhatalom 1946. február 5-én elismerte a Groza-kormányt, és helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Romániával.

A Groza-kormány politikáját 1946-ban két fontos esemény befolyásolta: a békeszerződés előkészítése és a választások megrendezése. Ezek szorosan összefüggtek egymással, hiszen a lakosság többségének támogatását, bizalmát nem élvező kormány kizárólag abból kovácsolhatott magának politikai tőkét, ha az Erdély kérdésében Romániának kedvező szovjet álláspontot teljes egészében a baloldali erők sikerének tünteti fel.

A választásokra történő felkészülés jegyében 1946 áprilisában – az RKP, a Szociáldemokrata Párt, Tătărescu neo-liberális pártja, az Ekésfront, a Nemzeti Néppárt és a Nemzeti Parasztpártból kivált, Alexandru vezette Parasztpárt részvételével – választási szövetség alakult: a Demokratikus Pártok Blokkja. (A Romániai Magyar Népi Szövetség az 1947. február 17-én tartott központi vég-

rehajtó bizottsági ülésén csatlakozott a Demokratikus Pártok Blokkjához.) A Demokratikus Pártok Blokkjának (DPB) megalakulásával az Országos Demokrata Arcvonal jelentőségét veszítette és kimondatlanul is felbomlott.

A DPB-n belül az RKP az 1944 augusztusi mintegy 1000 fővel szemben 1945 októberére több mint 256 ezer fős tagságot mondhatott magáénak,⁴⁶ amelynek körülbelül fele volt munkás. Az RKP I. Országos Konferenciájának (1945. október 16-21.) feladata volt a párt szervezeti egységének a megteremtése. E konferencián a párt első titkárának Gheorghe Gheorghiu-Dejt választották.⁴⁷

A Szociáldemokrata Párt taglétszáma szintén gyorsan növekedett, 1945 végére elérte a 600 ezer főt. Vezetője Titel Petrescu ellenezte egy egységes munkáspárt létrehozását, a tagság döntő többsége azonban egy majdani egyesülés mellett szállt síkra, aminek előfeltételeként a két párt szoros együttműködését tekintette. E döntés következményeként Titel Petrescut és híveit 1946 márciusában kizárták a pártból.

Az 1946. november 19-én megrendezett választáson⁴⁸ – nyilvánvaló visszaélések közepette – a 414 mandátum a következő módon oszlott meg:⁴⁹

Demokratikus Pártok Blokkja	347 képviselő	84,58%
Maniu Nemzeti Paraszt Pártja	33 képviselő	7,22%
Magyar Népi Szövetség	29 képviselő	7,00%
Brătianu Nemzeti Liberális Pártja	3 képviselő	0,72%
Dr. Lupu Demokratikus Paraszt Pártja	2 képviselő	0,48%

A szavazási eredményeknek megfelelően alakult a kormány összetétele is: az újjászervezett Groza-kormányban (1946. december 1.) nem kapott helyet Emil Hațieganu és Mihai Romniceanu; valamennyi tárca a Demokratikus Pártok Blokkjához tartozó politikusok kezébe került.

A Demokratikus Pártok Blokkjának választási győzelme és Románia külpolitikai helyzetének viszonylagos stabilizálása (az 1947. február 10-én Párizsban aláírt béke-

szerződést az új parlament nyári ülészaka augusztus 23-án ratifikálta) a belpolitikai küzdelmek új szakaszának kezdetét jelentette, amelynek célja az volt, hogy az RKP kizárólagos hatalomra tegyen szert. Ennek érdekében a kommunisták fokozták támadásaikat az ellenzékkel szemben, és ezzel egyidejűleg a „szalámi-taktika” felhasználásával megkezdték koalíciós partnereiknek a hatalomból való kiszorítását. 1947. július 15-én a Tămădău-i repülőtéren letartóztatták Iuliu Maniut, a Nemzeti Parasztpárt vezetőjét és helyettesét, Ion Mihalachet, a földreform végrehajtóját. Október végén mindkettőjüket életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, ahol Maniu 1953-ban, Mihalache 1963-ban halt meg. Vezetőinek letartóztatása után a Nemzeti Parasztpárt – miután legális tevékenysége lehetetlenné vált – felbomlott. Hasonló sorsra jutott a Nemzeti Liberális Párt is, amely 1947 nyarán függesztette fel tevékenységét. Vezetője: Constantin Dinu Brătianu ennek ellenére nem kerülhette el a letartóztatást: 1950-ben börtönbe zárták, ahol – néhány hónapos fogvatartás után – meghalt. Egyes becslések szerint 1946–47 folyamán mintegy 60 ezer ember esett a politikai élet minden területére kiterjedő tisztogatások áldozatául.⁵⁰

Az ún. történelmi pártok „lefejezését”, majd felszámolását követően, és a Tájékoztató Iroda 1947 szeptemberi megalakulása után az RKP támadást intézett a koalíciós egység ellen, amelynek a béketárgyalások előtt és alatt rendkívül nagy szerepe volt. Gheorghe Tătărescut, a neoliberaisok vezetőjét, aki annak idején azzal a szándékkal lépett koalícióra az RKP-val, hogy pártja mérsékelje a kommunisták politikáját, 1947 novemberében elmozdították külügyminiszteri posztjáról,⁵¹ és Ana Paukert nevezték ki utódjának. Ugyanezen a parlamenti ülésen további négy minisztert és államtitkár-helyettest távolítottak el a kormányból. November 6-án a király kénytelen volt elfogadni az új összetételű kabinetet, amelyben a kommunisták és a szociáldemokraták többségben voltak.

A támadások nem kerültek el az RKP szövetségesének tartott, de 1945–1947 között viszonylag önálló hatalmi

tényezőként szereplő Magyar Népi Szövetséget sem. Az RKP-nak a romániai magyar kisebbséggel kapcsolatos „irányelveit” Vasile Luca *A romániai magyarság útja* című cikkében fogalmazta meg.⁵² Síkra szállt „az elvtelen magyar egység ellen”, és ezzel meghirdette a romániai magyar kisebbség önálló intézményrendszere elleni küzdelmet. A cikk gondolatmenete szerint a nemzeti kisebbségeknek kollektív jogai nem lehetnek, az ezek gyakorlására létrehozott intézmények a jövőben szükségtelenné válnak. 1947 nyarán tehát megkezdődött az Erdélyben évszázadok óta működő, vagy az újjáalakult államkeretek között éppen csak létrejött magyar intézmények – több évtizeden keresztül tartó – fokozatos felszámolása. 1947 nyarán e folyamat látványos megnyilvánulása volt a romániai magyarság jelentős gazdasági erőt képviselő szövetkezeti hálózatának a felszámolása. A második világháború után fennmaradt mintegy 1200 magyar szövetkezet két központban – a kolozsvári „Szövetség” és a marosvásárhelyi „Kaláka” szövetkezetben – tömörült. Ezeknek a szövetkezeteknek komoly harcot kellett vívniuk további létükért, mivel a hitel-elosztásban, a központi árueosztásban és az adózásban is hátrányos megkülönböztetésben volt részük.⁵³ Bár az 1946. áprilisi magyar szövetkezeti kongresszus egyhangúan a beolvasztás ellen foglalt állást, 1947. június 24-én – az MNSZ képviselőinek a jelenlétében – aláírták a magyar szövetkezetek és a Román Nemzeti Szövetkezeti Intézet (INCOOP) összevonásáról szóló megállapodást.

1947 folyamán egyre inkább formálissá vált a Magyar Népi Szövetség működése is. A Luca-cikk megjelenését követően átszervezték megyei és központi vezetőségeit, júniusban pedig legfontosabb intézményeit Kolozsvárról Bukarestbe költöztették. Ezekkel az intézkedésekkel gyakorlatilag lehetetlenné vált a szervezet hatékony érdekvédelmi tevékenysége.

1947 végén – a proletárdiktatúra irányába haladó román rendszerben – koncentrált támadás indult a királyság intézménye ellen. December 21-én, a hosszabb külföldi útról visszatérő király⁵⁴ jóváhagyta a kommunista

Emil Bodnăraș honvédelmi miniszterré történő kinevezését. E lépéssel az RKP a fegyveres erők felett is megszerezte a teljhatalmat, és előkészítette a rendkívül népszerű Mihály királynak a hatalomból, és egyúttal az országból való eltávolítását. Gheorghiu-Dej, a Román Kommunista Párt első titkára és Groza miniszterelnök 1947. december 30-án – a katonáktól körülvett palotában – lemondásra kényszerítette a királyt,⁵⁵ és még ugyanazon a napon kikiáltották a Román Népköztársaságot (Republica Populară Română). A 393/1947. törvény⁵⁶ érvénytelenítette az 1923-as alkotmányt is, és ezzel új szakaszt nyitott a román politikai fejlődésben. Ezt követően valamennyi demokratikus pártot felszámoltak, és a legális ellenzékét kiszorították a politikai életből.

A monolitikus hatalmi rendszer kiépülése. A Gheorghiu-Dej-korszak kezdete (1948–1953).

A kommunista hatalomátvétel előkészítésének jegyében zajlott a két munkáspárt fúziója is. 1947. november 12-én az RKP és a szociáldemokrata párt központi bizottságainak együttes ülésén fogadták el az egységes munkáspárt alapelveit.⁵⁷ Az egyesülésre az 1948. február 21–23. között megtartott pártértekezleten került sor. A kommunista pártból és a szociáldemokrata párt balszárnyából megalakult párt a Román Munkáspárt (Partidul Muncitoresc Român) elnevezést kapta, és első titkárának Gheorghiu-Dejt választották meg. Az új párt programja a vezetés legfontosabb feladataiként a választások lebonyolítását, az új alkotmány kidolgozását és az oktatási reform végrehajtását jelölte meg.

Az „egyesülési kongresszuson” jelentették be Lucrețiu Pătrășcanunak a pártból való kizárását és házi őrizetbe helyezését. Pătrășcanut, az egykori ügyvédet, aki a két világháború között a Balkán legjelentősebb kommunista

teoretikusának számított, és a román kommunista mozgalom legnépszerűbb és legképzettebb vezetője volt, a Román Munkáspárt (RMP) 1948. június 10-i ülésén liberális szövetségi politikája és „ellenforradalmi teóriái” (többek között a nehézipar fejlesztésének romániai gyakorlatát bíráló álláspontja) miatt ismételten elítélték, és egy nagyszabású romániai koncepció per fővádlottjának „szemelték ki”. Az 1950 tavaszára előírányzott pert azonban Berija utasítására átmenetileg elhalasztották.⁵⁸

Az 1948. évi választásokra való felkészülés jegyében az RMP vezetésével – az Ekésfront, a Nemzeti Néppárt és a Magyar Népi Szövetség részvételével – megalakult a Népi Demokrácia Frontja (Frontul Democrației Populare). A front közös jelölteket indított az 1948. március 28-án megtartott választásokon. E front jelöltjei közül került ki a 414 tagú Nagy Nemzetgyűlés 405 képviselője, a Petre Bejan vezette Liberális Párt 7 mandátumhoz jutott, a Gheorghe Lupu vezette Demokrata Parasztpárt⁵⁹ 2 képviselőt küldhetett a parlamentbe.⁶⁰

Az újonnan megválasztott parlament 1948. április 13-án elfogadta Románia új alkotmányát, amely május 1-i hatállyal lépett életbe.⁶¹ Az alaptörvény, amely az 1936-os szovjet alkotmány számos jegyét magán viselte, deklarálta a Román Népköztársaság megalakulását. Létrehozta az új államhatalmi szerveket, többek között az Elnöki Tanácsot, amelynek vezetőjévé Constantin Parhont választották.

Az 1948-as alkotmány egyébként a Romániában élő kisebbségek kollektív jogának újabb korlátozását jelentette, annak ellenére, hogy általánosságban biztosította valamennyi nemzetiség számára az alapvető állampolgári szabadságjogokat és – a későbbi alkotmányokkal ellentétben – az anyanyelvi oktatás szervezésének a jogát minden fokon. Az anyanyelv használatának egyes kérdéseit azonban nem rendezte egyértelműen. A megoldatlan problémák (az anyanyelvű könyvek és sajtókiadványok, valamint a kisebbségi nyelvhasználat a közintézményekben, stb.), valamint a továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum és az alkotmány egyes ellentmondásai

alapjául szolgálhattak a kollektív kisebbségi jogok további csorbításának.

A román belpolitika irányát 1948 után az új alkotmány és az RMP június 10–11-én megtartott plenáris ülése határozta meg. A párthatározat megállapította, hogy „a népi demokrácia fejlődési és áttérési folyamata a szocializmus építésére az osztályharc keretei között folyik”. Az ülésen elfogadták a Kominform Jugoszláviát elítélő dokumentumát, elutasították a Marshall-tervet, és megfogalmazták a mezőgazdaság kollektivizálásáról és a fokozott iparosításról szóló határozatokat. Ezt követően, a „népi demokráciák” történetéből jól ismert forgatókönyv szerint, 1948 folyamán a román parlament és a kormány számos intézkedést tett a proletárdiktatúra megteremtése érdekében. Június 11-én törvényt hoztak a nagyipar, a bányászat, a biztosító- és a szállító vállalatok államosításáról.⁶² A törvény a termelőeszközökre bevezette a „szocialista tulajdon” fogalmát, és megnyitotta az utat a centralizált gazdaság felé. Július 2-án felállították az Állami Tervbizottságot, amely – a gazdaság egységes, központi irányítására – 1949-re és 1950-re egyéves tervet, 1951-től kezdve ötéves terveket dolgozott ki, amelyeknek elsődleges célkitűzése a gyors ütemű iparosítás volt.⁶³

1948. augusztus 30-i hatállyal létrehozták a titkosrendőrséget,⁶⁴ amit a rendőrség és a csendőrség feloszlátása és a milícia felállítása követett.⁶⁵ Ezekkel az intézkedésekkel az erőszakszervezetek is teljes egészében a kommunista párt irányítása alá kerültek.

Ezt követően megindult az egyházak és az iskolarendszer átszervezése és „államosítása”. 1948 júliusában Románia felmondta a Vatikánnal 1929-ben kötött konkordátumot. 1948. december 1-én a görög katolikus egyházat rendeletileg feloszlatták, és híveit lényegében véve „beolvasztották” az ortodox egyházba.⁶⁶ 1949 folyamán a román állam az alábbi egyházakkal kötött megállapodást, azaz ellenőrzése alá vonta őket, és lehetőséget kapott vezetésük átalakítására: román ortodox egyház, református egyház, evangélikus egyház, zsinati presbiteriánus egyház, unitárius egyház, örmény egyház, lipován egyház, izraelita

hitközség és iszlám vallási közösség. Az egyházi kinevezésekbe messzemenő beleszólási jogot biztosító státútumot a római katolikus egyház nem fogadta el, aminek következtében Márton Áron püspököt és számos más egyházi előjárót letartóztattak, és bebörtönöztek vagy kényszermunkára ítélték.⁶⁷

Az 1948. augusztus 3-i oktatási és iskolareform⁶⁸ államosította az egyházi iskolákat, egységesítette „az ifjúság ideológiai nevelését”, és az egész oktatási rendszert átszervezte a marxista-leninista ideológia szellemében.⁶⁹

Az RMP Központi Vezetőségének 1948. június 10–11-i ülése meghatározta a párt nemzetiségi politikájának új irányait is. Ebben a szellemben fogalmazódott meg a Kominform folyóiratában megjelent Vasile Luca cikk, amely a nemzetiségi kérdést „lényegében megoldottnak” tekintette Romániában.⁷⁰ Ezzel a nemzetiségi jogegyenlőség kérdése hivatalosan lekerült a napirendről, és az MNSZ tevékenysége ettől kezdve kizárólag arra korlátozódhatott, hogy a romániai magyarságot az osztályharc megvívására mozgósítsa.

A nemzetiségi politika új irányelveit a Román Munkáspártnak 1948. december 12-én a nemzetiségi kérdésről szóló határozata fogalmazta meg.⁷¹ E pártdokumentum a kétfrontos harc szükségességére hívta fel a figyelmet; bírálta a román részről megnyilvánuló sovinizta, magyarellenes és antiszemita magatartást, ugyanakkor fellépett az egyes nemzetiségek részéről tapasztalható elszigetelődési kísérletek ellen, és valamilyen címen valamennyi nemzeti kisebbséget elítélte.⁷² A határozatban, amely a problémákat is csak általánosságban vetette fel, hiányos, illetve meglehetősen ellentmondásos volt a feladatok, a nemzetiségi kérdés megoldási módozatainak a megfogalmazása, mivel a nyelvi egyenjogúságot tekintette a legfőbb elérendő célnak, ami pedig még a kulturális jogegyenlőségnek is csupán egyik lépcsője.

1948 decemberében egyébként az 1945-ös Nemzetiségi Statútum és az 1948-as alkotmány rendelkezéseit kiterjesztették a német nyelvű lakosságra is, így – legalábbis

jogilag – valamennyi Romániában élő nemzetiség azonos helyzetbe került.⁷³

1948-at követően az ellenzékkel folytatott küzdelem lezárulta után, kiéleződött a Román Munkáspárton belüli hatalmi harc, megkezdődött a párton belüli leszámolás. Az RMP Központi Vezetőségének 1948. novemberi ülésén elhatározták a párttagság „osztályharcos alapon történő felülvizsgálását”, verifikálását. Ennek során – mint azt a KV 1950. július 20-i ülésén nyilvánosságra hozták⁷⁴ – az RMP mintegy egymillió tagja közül 192 ezret kizártak. A kizárások elsősorban az egykori szociáldemokratákat, az értelmiségieket és a nem román nemzetiségű – magyar és zsidó – párttagokat érintették. 1948–49 folyamán fokozódott a támadás a magyar kisebbség ellen is. 1949. június 21-én letartóztatták Márton Áron római katolikus püspököt, aki tiltakozott az egyházi iskolákban folyó anyanyelvi oktatást ért támadások, valamint az államosítások ellen.⁷⁵ 1949 novemberétől kezdődően letartóztatták, majd koholt vádak alapján elítélték az MNSZ több vezetőjét, valamint a romániai magyarság gazdasági, oktatási, kulturális és egyházi életének több más irányítóját és képviselőjét. A letartóztatottakat – miként a román nemzetiségűeket is – több éves kényszermunkára ítélték, és a Duna-delta haláltáborába deportálták.⁷⁶ 1948–1955 között további mintegy 66 ezer tisztviselőt „átnevelési céllal” fizikai munkára kényszerítettek.⁷⁷

A román belpolitikában lezajlott folyamatok törvényszerű következményeként 1953-ban formálisan is megszűnt a Magyar Népi Szövetség, arra való hivatkozással, hogy egyedül a kommunista párt hivatott a nemzetiségi kérdés megoldására. A párt azonban – megvalósultnak tekintve a nemzeti jogegyenlőséget – a kollektív jogfosztottság állapotába juttatta a nemzetiségi lakosságot. A politikai feltételek felszámolásával együtt az ötvenes évek elejére – a magán- és egyházi tulajdon kisajátításával (földreform, államosítások), illetve a román és magyar szervezetek összevonásával – végérvényesen megszűntek az erdélyi magyarság esetleges kisebbségi autonómiájának gazdasági alapjai is.

A jogfosztás politikája nem minden kisebbséget érintett azonos mértékben. Elsősorban a magyarok ellen irányult, bár a magyarellenesség gyakran antiszemita köntösben vagy „osztályharcos támadások” formájában jelentkezett. Az ötvenes évek elején fokozódott a nyomás a Romániában élő délszláv kisebbségekre is. 1951 folyamán például több tízezer szerb (és részben sváb) nemzetiségű személyt telepítettek át a Bánságból Románia délkeleti részére, a mai Ialomița és Brăila megyék területére. Ürügyet adtak ehhez a Bánságban a mezőgazdaság erőszakos kollektivizálása ellen szervezett megmozdulások, valójában azonban ez az intézkedés egyike volt a Kominform Jugoszláviát elítélő határozatát követő lépéseknek. Ebben az időszakban a németek helyzete viszonylag könnyebb volt. Egy részük például az ötvenes évek közepén visszakapta falusi házáat, sőt voltak, akiknek kártérítést is fizettek. A németekkel szemben családegyesítési kérdésekben is viszonylag lojálisabban jártak el. Már 1949–50-ben adtak kiutazási engedélyeket, és 1950–51-ben az NDK és Franciaország romániai képviselőjének közreműködésével több mint ezer németnek tették lehetővé az áttelepülést.⁷⁸

A párton belüli „tisztogatásokat” követően – kb. 1952-re – meggyengült a tényleges hatalmai gyakorló Luka–Pauker–Georgescu vezetés helyzete, és megerősödött Gheorghiu-Dej pozíciója. Gheorghiu-Dej győzelme az RMP KV 1952. május 26-27-i plenáris ülésén teljesedett be,⁷⁹ amikor – a Sztálin által kezdeményezett antiszemita és nacionalista irányvonalat kihasználva – kizárták a pártból Luka László pénzügyminisztert, akit felelőssé tettek az iparosítási politika kudarcáért és az 1952. január 26-én bevezetett pénzügyi reform hiányosságaiért.⁸⁰ Ezenkívül megvádolták a kulákok és a kapitalisták támogatásával, és a párton belüli magyar frakció felállítására irányuló törekvésekkel is. (Luka letartóztatásának időpontja nem ismeretes. A bukaresti katonai bíróság 1954. október 10-én halálra ítélte, majd az ítéletet életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. A politikus 1960-ban magánzárkában halt meg.⁸¹) Ugyanezen a KV

ülésen megfosztották belügyminiszteri tisztségétől Teohari Georgescut is, aki „arisztokratikus életstílusával elszigetelődött a tömegektől”. (Georgescut – röviddel halála előtt – 1968-ban rehabilitálták.) Az ún. moszkovita csoport harmadik tagját, Ana Paukert a párttagfelvételek során elkövetett hibák miatt marasztalták el, továbbá azzal is vádolták, hogy késleltette a kollektivizálást, ezért kizárták a legfelsőbb pártvezetésből. Pauker június 5-ig tarthatta meg külügyminiszteri posztját,⁸² ezt követően egy könyvkiadó lektora lett.

Az ún. moszkoviták elmozdításával az RMP-n belül egyre inkább érvényre jutott a „nemzeti vonal”, hiszen a Gheorghiu-Dej útjában álló Pauker–Luka–Georgescu csoportban sok kisebbségi – magyar, zsidó, ukrán, bolgár – politikus volt. A pártvezetésben a „hazai kommunisták” kerültek többségbe annak ellenére, hogy a Petre Borila, Iosif Chişinevschi és Leonte Răutu által képviselt ún. besszarábiai csoport 1957-ig még jelentős szerepet játszott.⁸³

Gheorghiu-Dej hatalmának megerősödését jelezte, hogy 1952. június 2-án Petru Grozát elmozdították a kormány éléről, és Gheorghiu-Dej az első titkárság mellé a miniszterelnöki pozíciót is megszerezte. (Grozát a Nagy Nemzetgyűlés elnökének választották.) A második világháború utáni román fejlődés egyik sajátossága, hogy a többi kelet-európai országnál jóval később – 1952 körül – bontakozott ki a Gheorghiu-Dej körüli személyi kultusz, hogy azután az SZKP XX. kongresszusát – 1956-ot – követően érje el csúcspontját.

A politikai hierarchia csúcsán bekövetkezett személyi változások nem változtatták meg a román belpolitika szinte teljes egészében a szovjet gyakorlathoz igazodó irányát. Az 1952. szeptember 24-én kihirdetett alkotmány⁸⁴ az 1936-os szovjet alkotmány számos bekezdését szó szerint átvette. Az alkotmány a kisebbségekre vonatkozóan lényegében véve ugyanazokat a jogokat biztosította, mint az 1948-as alaptörvény, bár az anyanyelvi oktatás szervezésének joga helyett a minden fokú anyanyelvi oktatás jogát mondta ki. Továbbra is tisztázatlan maradt a kisebb-

ségi nyelvhasználat kérdése (VI. fejezet 68. szakasza és a VII. fejezet 82. szakasza), és ez lehetőséget adott a két-nyelvűség fokozatos felszámolására.

Az 1952-es alkotmány a nemzetiségi kérdés tekintetében új elemekkel is gazdagodott, amikor – szovjet mintára – elrendelte a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását – Csík, Erdőszentgyörgy, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Maroshévíz, Marosvásárhely, Régen, Sepsiszentgyörgy és Székelyudvarhely rajonok területén (19. szakasz). Az alkotmány 20. és 21. szakasza a központi szervek és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) viszonyával foglalkozott. Eszerint az Autonóm Tartomány a Román Népköztársaság többi tartományával egyenlő jogokat élvez és egyenlő hatáskörrel rendelkezik. Ennek megfelelően területén kötelezőek a Román Népköztársaság törvényei, a központi állami szervek határozatai és rendelkezései. A tartomány Szabályzatát, amely – többek között – a terület sajátos helyzetével kapcsolatos kérdéseket is tartalmazza, a tartomány Néptanácsának kell kidolgoznia, és azt – jóváhagyás végett – a Nagy Nemzetgyűlés elé terjesztenie. A Néptanács – mint arról az alkotmány 57. és 58. szakasza rendelkezik – a Magyar Autonóm Tartomány államhatalmi szerve, amelyet a tartomány dolgozói választanak két évre, a törvényben megállapított jogszabályok szerint.

Bár az így kialakult Magyar Autonóm Tartomány felölelte a legnagyobb kompakt magyarlakta területet – az 1956. évi népszámlálás adatai szerint a MAT összesen 731 387 lakost számlált, ebből 77,3 százalék (565 510) magyar, 20,1 százalék (146 830) román nemzetiségű volt,⁸⁵ ez Románia magyar nemzetiségű lakosságának csak körülbelül egyharmadát jelentette. A meghirdetett autonómia is teljesen illuzórikussá vált, mivel a 21. szakaszban lefektetett jogi normák alkalmazására, a tartomány Szabályzatának kidolgozására sohasem került sor. A tartományban élő magyarokat azonban – a tartomány 1968-as megszüntetéséig – olyan jogok is megillették, amelyek a MAT területén kívül őket már nem, illetve csak korlátozott mértékben. Önálló magyar iskolahálózat

létezett – 201 hét osztályos elemi iskola, 9 középiskola, 2 főiskola⁸⁶ –, és lehetőség volt a magyar nyelv hivatali és törvény előtti használatára. A tartomány létezésére hivatkozva ugyanakkor a MAT határain kívül élő magyar lakosságot egyre több alapvető kisebbségi jogától fosztották meg; a formálisan továbbra is érvényben levő Nemzetiségi Statútum, amelynek rendelkezései az ország egész területére kiterjedtek, ekkortól veszítette el gyakorlati érvényét.

A „különutas politika” kialakulása (1953–1965)

Sztálin halálát (1953. március 5.) követően a román vezetés is kénytelen volt szembenézni a nemzetközi feltételek lényeges módosulásával. A koreai háború befejezése után kedvezőbbé váló nemzetközi helyzet, a jugoszláv-szovjet közeledés, majd az SZKP XX. kongresszusa (1956. február 14–25.) jelentős változást indított el egyes kelet-európai országok belpolitikájában és egymással fenntartott kapcsolataiban. E változások azonban alig éreztették hatásukat Romániában, ahol a „desztalinizációs folyamat” gyakorlatilag semmilyen módosulást nem idézett elő a politikai hatalom szerkezetében. Az RMP vezetése ugyanis attól félt, hogy a korábbi időszakban elkövetett hibák korrigálása, a „személyi kultusz” felszámolása és a politikai élet demokratizálása olyan folyamatot indítana meg, amely kikerülhet a vezetés irányítása alól, és kérdésessé teheti a vezetés legitimitását. A Szovjetunió által a kelet-európai országok számára biztosított nagyobb politikai önállóságot a román vezetés ezért a sztálinista rendszer megőrzésére és megerősítésére használta fel, aminek következtében már az ötvenes évek közepén kialakultak a szovjet-román vita gyökerei, bár a román „különutas politika” csak a hatvanas évek elején lett nyilvánvaló.

Az RMP Központi Vezetőségének 1953. augusztusi ülése ugyan foglalkozott a szocializmus építése során elkövetett hibákkal, de ezeket kizárólag a Pauker–Luka–Georgescu csoport számlájára írták. A többi kelet-európai országtól eltérően, ahol az ötvenes évek közepén rehabilitálták a korábban elítélt politikusokat, Romániában 1954-ben koncepciós pereket folytattak le Pătrășcanu és Luka ellen. Pătrășcanut 1954. április 16-án végezték ki, nehogy – miként Lengyelországban a börtönből kihozott Gomulka – a népszerű Pătrășcanu lehetőséget kapjon a párt-főtitkári tisztség megszerzésére.

Gheorghiu-Dej megrendült hatalmát jelezte, hogy – a Szovjetunió mintájára, ahol Sztálin halála után szétváltak a kormány és a párt vezetését – az RMP 1954. áprilisi ülésén megszüntették a párt-főtitkári tisztséget, és négy tagú titkárságot, valamint egy első titkárt választottak. Rögzítették, hogy a titkárság tagjai nem vehetnek részt a kormány munkájában. E döntés következményeként Gheorghiu-Dej lett a miniszterelnök, míg Gheorghe Apostol a mezőgazdasági tárca éléről került az RMP első titkári funkciójába. Miután a Szovjetunióban is eldőlt a Sztálin utódlásáért vívott harc, Romániában is véget ért e politikai „közjáték”. 1955 októberében Gheorghiu-Dej visszatért az RMP élére, és Chivu Stoica lett a miniszterelnök (október 5).

Az RMP-n belüli hatalmi harcra utal az is, hogy az 1954-re esedékes pártkongresszust – kétszeri halasztás után – 1955 végére hívták össze, amikor Gheorghiu-Dej pozíciói megszilárdultak. Az RMP csökkenő népszerűségét jelezte, hogy 1955 decemberére a párttagság létszáma jelentősen visszaesett (a pártkongresszus idején 595 ezer fő volt⁸⁷), és a tagságon belül tovább romlott a munkás származásúak aránya (42,6 százalék).

Az 1955. december 23–28. között megrendezett pártkongresszuson elsősorban a gazdasági kérdéseknek szenteltek nagy figyelmet. Megállapították, hogy az első öt-éves terv négy év alatti teljesítésének meghirdetése téves döntés volt. Bírálták a helytelen fogyasztási-felhalmozási arányt. S bár nem vetették el a termelőeszközök elsődle-

ges fejlesztésének elvét, átmenetileg növelték a mezőgazdaság és a fogyasztási cikkeket gyártó ágazatok részese-dését a beruházásokból.

A Gheorghiu-Dej vezette delegáció az RMP KV 1956. március 23–25-i ülésén számolt be az SZKP XX. kongresszusának tapasztalatairól. A román álláspontot jól tükrözi, hogy nem ismertette teljes egészében Hruscsov beszédét. Gheorghiu-Dej ugyan elítélte a „személyi kultuszt”, de megállapította, hogy az RMP már korábban felszámolta annak maradványait, amikor Ana Paukert, Luka Lászlót és Teohari Georgescut eltávolították a vezetésből. A KB két titkára Iosif Chişinevschi és Miron Constantinescu, akik tagjai voltak a XX. kongresszuson részt vett román delegációnak, követelte, hogy Gheorghiu-Dej gyakoroljon önkritikát, és Alexandru Drăghici belügyminisztert, a biztonsági szolgálat teljhatalmú urát zárják ki a PB-ből, és váltsák le miniszteri posztjáról.⁸⁸ E javaslatokat azonban a KV többsége elvetette, ami Gheorghiu-Dej hatalmának megszilárdulását jelezte.⁸⁹

A lappangó feszültség végül az értelmiség soraiból tört felszínre. Pătrăşcanu kivégzése ugyanis – többek között – azt is bizonyította, hogy a kommunista párt vezetésében felülkerekedett az ún. munkásfrakció (Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica és Gheorghe Apostol). Az értelmiség elégedetlenségét fokozta, hogy a párton belül az Ana Pauker közeli elvtársaként számontartott idős Iosif Chişinevschi felügyelte a kulturális területet. 1956. május 22-én a bukaresti pártaktíván számos író – köztük Alexandru Jar⁹⁰ – a pártélet liberalizálását követelte. A pártvezetést megosztotta az elégedetlenség e megnyilvánulása. Végül – Miron Constantinescuval szemben – Gheorghiu-Dej álláspontja győzött: Jar kizárták a pártból. A feszültségek levezetése érdekében ugyanakkor összehívták az Írószövetség kongresszusát (1956. június). A kongresszuson élénk tiltakozások hangzottak el a párt értelmiségi politikája ellen, és valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Chişinevschit elmozdították az agit-prop terület éléről, számos értelmiségit rehabilitáltak, valamint emelték a kultúra és az oktatás területén dolgozók fizetését.

1955–1956 átmeneti enyhülést hozott a romániai magyarság életében is. Ebben az időszakban kiengedték és rehabilitálták a koncepciós perekben elítélt magyarokat – Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség egykori elnöke kivételével. Rövid időre lekerült a napirendről az 1947-ben létesített moldvai magyar iskolák bezárásának a kérdése is. A Románia és Magyarország közötti személyforgalom akadálytalanná vált, és ez kedvezően hatott a romániai magyarság közérzetére, sőt lehetőségeire is.

A román vezetés rendkívüli veszélyként értékelte az 1956-os magyarországi forradalmat.⁹¹ Bukarestben, Iaşiban, Temesvárott, de mindenekelőtt Kolozsvárott, magyarok és románok ezrei fejezték ki rokonszenvüket a Magyarországon történetek iránt.⁹² A szimpátia erős szovjetellenességgel párosult; egyetemi tüntetéseken követék az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetését. A forradalom napjaiban a román vezetés igyekezett rugalmas politikát folytatni: a tüntető bukaresti vasutasoknak fizetésemelést adtak, november 5-én a Kolozsvárott tárgyaló Miron Constantinescu ígéretet tett az orosz nyelv kötelező oktatásának megszüntetésére és az életszínvonal javítására. A háttérben azonban Gheorghiu-Dej élénk diplomáciai tevékenységbe kezdett a magyarországi események elszigetelése, majd elfojtása érdekében.

Mint ahogy néhány politikus nyilatkozatából kiderült, a román vezetés nemcsak saját rendszeréért aggódott, hanem Románia területi integritását, vagyis Erdélyt is féltette.⁹³ A román kormány ezért határozottan támogatta a szovjet katonai fellépést, és segítséget nyújtott a Szovjetuniónak a magyarországi forradalom következményeinek felszámolásában.⁹⁴ November 22–25-én Gheorghiu-Dej, Chivu Stoica, Emil Bodnăraş és Valter Roman Budapesten tárgyalt, és 60 millió rubel értékű áruhitelt ajánlott fel a magyar kormánynak. A forradalom leveréséhez Románia politikai „támogatást” is nyújtott, hiszen hónapokon keresztül Romániában tartották fogva Nagy Imrét és társait.

A szovjet-román kormányfői találkozón (1956. november 26. – december 3.) megállapodás született arról

is, hogy – a nemzetközi helyzet alakulásától függően – megvizsgálják a Romániában állomásozó szovjet csapatok kivonásának kérdését.⁹⁵ E lépéssel a Szovjetunió nyilvánvalóan elismerte, hogy Romániában 1956-ban nem rendültek meg „a szocialista rendszer vívmányai”, a román vezetés szilárd, megbízható szövetségesnek bizonyult.

A magyarországihoz hasonló megmozdulások elkerülése érdekében az RMP KV 1956. december 27–29. közötti ülésén számos – 1954–1955 folyamán kilátásba helyezett, de addig végre nem hajtott – rendelkezést hozott a lakosság helyzetének javítására: megszüntették a termékek kötelező beszolgáltatását, decentralizálást irányoztak elő a gazdaság egyes területein, ígéretet tettek az életszínvonal növelésére, a nyereségérdekeltség bevezetésére és a fogyasztási cikkek termelésének bővítésére.

A belpolitikai feszültségek kiélezték az RMP vezetésén belüli hatalmi harcot. Ennek egyik jele volt, hogy a KV 1957. június 28–29-i ülésén Iosif Chişinevschit kizárták a PB-ből, Miron Constantinescut pedig a KV-ből, és leváltották az Oktatási Minisztérium éléről. Mindkettőjüket a párt irányvonalától való „elhajlással” vádolták, mivel „támadták a biztonsági szerveket”, helytelenül értelmezték a XX. kongresszus határozatait, elferdítették a párt vezetőinek munkásságát, korábban pedig együttműködtek a Pauker–Luka frakcióval.

Az RMP KV 1958. június 19–23-i ülésén veterán kommunistákat zártak ki, mivel azt követelték, hogy az RMP első titkára – egy régi párttagokból álló bizottság előtt – adjon számot a vezetés hibáiról.⁹⁶ Mindez arra utal, hogy 1958 közepére Gheorghiu-Dej megerősítette pozícióját, és lezárult a politikai bizonytalanság több éves időszaka, amelynek tanulságai az elkövetkező évtizedekben meghatározták Románia politikáját.

Az 1956-os év eseményeiből a román vezetés azt a hamis következtetést vonta le, hogy az állami és pártélet demokratizálása, a „személyi kultusz” következményeinek felszámolása, a belpolitikai nyitás közvetlenül és szükségszerűen társadalmi elégedetlenséghez, „rendszerellenes

megmozdulásokhoz” vezet, és ez veszélyezteti a román vezetés pozícióit. A desztalinizáció ezért Romániában továbbra is egészen szűk keretek között maradt. A csekély mérvű megújulás – amit Fischer-Galați „gheorghiu-dejizmusnak”⁹⁷ nevez – 1958 novemberében lényegében véve be is fejeződött, amikor a KV ülésén a párt első titkára bejelentette, hogy a második öt éves tervet (1956–1960) négy esztendő alatt kell befejezni, minden korábbinál nagyobb súlyt kell helyezni a nehézipar fejlesztésére, és síkra szállt a szövetkezetesítés mielőbbi befejezése mellett.⁹⁸

A román belpolitikai helyzet stabilitását a szovjet kormány azzal is elismerte, hogy a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének moszkvai ülésén (1958. május 24.) hozott határozatoknak megfelelően – a balkáni békeoffenzíva részeként – kivonták Romániából a szovjet csapatokat. E döntésre nyilvánvalóan lehetőséget adott Románia földrajzi elhelyezkedése is, hiszen az ország szomszédai közül három: a Szovjetunió, Bulgária és Magyarország a Varsói Szerződés tagja, és Jugoszlávia is szocialista ország.

A szovjet csapatok kivonása természetesen nagyobb politikai mozgásteret biztosított Románia számára, de ennek következményei csak 1961 után mutatkoztak meg. 1958–1961 között a román politikai érdekek alapvonalaikban egybeestek a szövetségesek, mindenekelőtt a Szovjetunió érdekeivel.

A magyarországi forradalom leverése súlyos következményekkel járt a Romániában élő magyar kisebbségre nézve is. Már november elején letartóztatták azokat, akik szimpatizáltak a magyarországi eseményekkel.⁹⁹ 1957 januárjában a pártvezetés az egész romániai magyarságra kiterjesztette a revizionizmus vádját, sőt júniusban újabb magyarellenes perek kezdődtek – ezúttal főleg értelmiségiek ellen. S bár a magyar vezetés többször is hangsúlyozta, hogy Magyarországnak sem területi, sem egyéb követeléseai nincsenek,¹⁰⁰ Románia igyekezett korlátozni a kétoldalú kapcsolatokat, és a nemzetiségi politikában is egyre jobban felülkerekedtek az állambiztonsági szem-

pontok; megkezdődött a harc az állítólagos „kisebbségi nacionalizmus” és „szeparatizmus” ellen. Az első súlyos csapást a „nemzetiségi szeparatizmus fellegváraira”, a nemzetiségi iskolákra mérték. A kormányzat alapvető módszere ebben az időszakban a kisebbségi iskolák román tanintézetekkel való egyesítése (unificare) volt. Az „egységes iskolák” megszervezése az elemi iskolák szintjén már 1956-ban megvalósult. 1958-ban megszüntették az utolsó moldvai magyar iskolát is. A felsőfokú iskolák közül először a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem veszítette el önállóságát, amikor 1959 júliusában összevonták a Babeş Tudományegyetemmel. Az erőszakos beolvasztás következményeként, amelyet Nicolae Ceauşescu, az RMP Központi Vezetőségének titkáráként személyesen irányított, néhány magyar egyetemi tanár és diákvezető önkézzel vetett véget az életének. A felsőfokú tanintézetek egyesítéséről szóló hivatalos okmányt egyébként nem hozták nyilvánosságra, csupán utaltak arra, hogy minden karon külön magyar tagozat létesül, és hogy továbbra is anyanyelven oktatják a magyar nemzetiségű hallgatókat. Nem határozták meg viszont pontosan a magyar nyelven előadandó tárgyakat, aminek az lett az eredménye, hogy egyes szaktárgyakat ugyan két nyelven adtak elő, de az általános előadási nyelv a román lett. Az egyetemek és főiskolák után megkezdtek az önálló magyar középiskolai hálózat felszámolását is.

Az elemi- és középiskolák egyesítése lehetővé tette, hogy a nemzetiségi osztályok mellett olyan területen is román tannyelvű osztályokat létesítsenek, ahol a román tanulók viszonylag kis számban éltek. A párhuzamos osztályok, illetve tagozatok felállításával egymás után szüntették meg az önálló kisebbségi iskolákat, a nem-román anyanyelvű tanulókat pedig – különböző informális módszerekkel – arra igyekeztek rávenni, hogy román tannyelvű osztályokba járjanak. Így fokozatosan nemcsak az önálló nemzetiségi iskolákat szüntették meg, hanem a tagozatokat is felszámolták.¹⁰¹

A románosítási politika következő lépcsőjeként átszervezték a közigazgatási egységeket. 1960. december 24-én

módosították az 1952-es alkotmány 19. cikkelyét.¹⁰² A korábbi Magyar Autonóm Tartomány egy részét – Sepsí és Kézdi járásokat (az előbbiben 85,3, az utóbbiban. 90,2 százalék volt a magyar nemzetiségű lakosság aránya) – a többségében román lakosú Brassó megyéhez csatolták. Ezzel egyidejűleg délnyugatról román többségű területeket (Ludas és Sármás rajont, valamint Dicső rajon egy részét) kapcsoltak hozzá. Az így megalakult Maros-Magyar Autonóm Tartományban a magyar lakosság aránya 77,3-ról 62,2 százalékra csökkent, míg a románoké 20,1-ről 35 százalékra nőtt. Ezáltal megváltozott az autonóm tartomány magyar arculata. Az „autonóm” mellett a „magyar” kifejezés is egyre inkább formálissá vált, amit az is bizonyít, hogy a területen élő magyarság viszonylag kedvezőbb helyzete már 1968, a Maros-Magyar Autonóm Tartomány végleges felszámolása előtt fokozatosan megszűnt.

A Románia és szövetségesei közötti nézeteltérések a hatvanas évek elején a KGST továbbfejlesztésével kapcsolatos vitákban kerültek felszínre. A román vezetést rendkívüli mértékben nyugtalanították a KGST újszerű munkamegosztásával kapcsolatos elképzelések, amelyekben fenyegetést láttak az ország gazdasági szuverenitására és függetlenségére. A román politikusok – mint azt az RMP III. kongresszusán Gheorghiu-Dej ismételten aláhúzta – továbbra is a „komplex iparosítás” fontosságát hangsúlyozták, amelyben a vaskohászat, az acélipar és a gépgyártás játssza az alapvető szerepet. A hatvanas évek román gazdaságpolitikájának szinte jelképévé vált a galati-i acélmű, amelyhez – a román elképzelések szerint – a Szovjetunióknak kellett volna nyersanyagot szállítania. E prioritás jegyében hirdették meg a hatéves terv (1960–1965) rendkívül ambiciózus célkitűzéseit. A terv értelmében megduplázták a beruházásokat, amelyeknek 60 százaléka az iparba áramlott, míg a mezőgazdasági beruházások aránya csupán 13 százalék volt. Az ipari beruházásokon belül 90 százalékos volt a termelőeszköz-gyártó ágazatok részesedése.

A kongresszus személyi kérdésekben is Gheorghiu-Dej hatalmának szilárdságát jelezte. A politikust újra a párt első titkárává választották, és a PB-ből eltávolított Constantine Pârvulescu helyére Gheorghiu-Dej egykori védőügyvédje és jóbarátja, Ion Gheorghe Maurer került.¹⁰³ 1961. március 21-én a Nagy Nemzetgyűlés a párt első titkárát választotta meg az újonnan létrehozott Államtanács elnökévé, míg Maurer miniszterelnök lett.

Az SZKP XXII. kongresszusát (1961. október 17–31.) követően, 1961. november 30. és december 5. között ülésezett az RMP Központi Bizottsága. A csaknem két héti zajló vita sokkal bonyolultabb lehetett annál, mint ami a záróközleményből kiolvasható.¹⁰⁴ Az ülésen ismételten leszögezték, hogy a desztalinizáció Romániában részben már Sztálin halálát megelőzően 1952 májusában – Ana Pauker, Luka László és társaik kizárásával –, részben Sztálin halálát követően, 1957 júniusában – Iosif Chișinevschinek és Miron Constantinescunak a pártvezetésből való eltávolításával – végbement.¹⁰⁵

Gheorghiu-Dej és a román pártvezetés tehát továbbra is a régi politikai és gazdasági irányvonal fennmaradása mellett szállt síkra, és 1961 után ezért került szembe a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország gyakorlatával.

A román külpolitikai „különutasságnak” nem elvi, hanem nagyon is gyakorlati okai voltak: a vezetés hatalmának megőrzése, valamint az iparosítás román koncepciójának, a fejlettebb országok utolérésének a programja. Az autonóm, vagy legalábbis annak látszó külpolitikai lépésekkel ugyanakkor a román vezetés megszerezte a közvélemény támogatását, és ezzel biztosította saját legitimitációját és a korábbi belpolitika folytatásának lehetőségét.¹⁰⁶

A román iparosítási elképzelések és a KGST továbbfejlesztésével kapcsolatos nézetek közötti ellentmondás szükségszerűen vezetett a román külpolitikai „eltérés” kialakulásához. A KGST tagországok pártvezetőinek 1962. június 6–7. között megrendezett csúcstalálkozóján Románia képviselője ugyan aláírta a kölcsönös kompromisszumot tükröző nyilatkozatot „a nemzetközi munka-

megosztás alapelveiről”, ezt követően azonban a román vezetés különnyilatkozatban tette közzé saját álláspontját „A szocialista munka nemzetközi munkamegosztásának alapvető elvei” címmel. A nyílt szakításra 1963 februárjában került sor, amikor Alexandru Bîrlădeanu, román KGST képviselő hazautazott Moszkvából. Az RMP KB március 5–8. között megtartott rendkívüli ülésén jóváhagyta a delegáció magatartását, és megerősítette az előző évben lefektetett alapelveket.¹⁰⁷ A KGST 1963. július 25–26-i ülészakán végül a román álláspont győzött, mivel a KGST-szintű tervezés és a kelet-európai integrációs folyamat elmélyítése lekerült a napirendről.

A gazdasági kérdésekben felmerülő nézeteltérések rövidesen a politikai kapcsolatokra is kiterjedtek. 1963. március 28-án a román nagykövet visszatért Tiranába. A KGST-től való függetlenedés érdekében Románia gyors ütemben fejlesztette gazdasági kapcsolatait a nyugat-európai országokkal is. Románia nem csatlakozott szövetségeseknek Kínát elítélő közös állásfoglalásához, sőt látványosan fejlesztette gazdasági kapcsolatait Kínával. (1963. április 8-án román–kínai kereskedelmi egyezményt kötöttek.) A későbbiekben pedig közvetítőként igyekezett fellépni a szovjet–kínai konfliktusban. (1964 februárjában Maurer vezetésével román küldöttség utazott Kínába, ahonnan visszatérve szovjet vezetőkkel is tárgyaltak.) Bár ezek a közvetítési kísérletek nem jártak eredménnyel, de megerősítették Románia tekintélyét mind az országon belül, mind nemzetközi téren.

A román külpolitikai „eltérés” kibontakozásával, a szovjet–román vita nyíltá válásával egyidejűleg „deruszfikációs folyamat” indult meg, amely mindenekelőtt a nemzeti történelem újraértelmezésében¹⁰⁸ és az orosz–szláv elemeknek a szellemi életből való száműzésében jutott kifejezésre.¹⁰⁹ E lépések elengedhetlen előfeltétele volt, hogy a pártvezetés egységes álláspontot foglalt el, és a társadalom széles rétegei is támogatták.

Az új külpolitikai törekvéseket a román „függetlenségi nyilatkozat”,¹¹⁰ az RMP KB által 1964. április 16-án kiadott állásfoglalás elvi-ideológiai alapokra helyezte. „A né-

pek és az országok közötti különbségek hosszú ideig fennmaradnak, még a proletárdiktatúra megvalósulása után is. [...] Egyetlen párt sem élvez a többivel szemben kivételezett helyzetet, vagy nem tart igényt ilyenre; irányvonalát vagy felfogását nem kényszerítheti más párt-ra.”¹¹¹ Vagyis a szocialista országok közötti kapcsolatok alapja a teljes egyenlőség, a szuverenitás és a nemzeti érdekek tiszteletben tartása, a kölcsönös előnyök és az egymás belügyeibe való be nem avatkozás. Az RMP szerint ezeknek az országoknak nincs szükségük külső irányító központra, és megfogalmazta „a kommunizmushoz vezető román út” jogát.

A nyilatkozat felszínre hozta a román külpolitikának a többi kelet-európai országtól eltérő vonásait, amelyeknek mértékét és határait túlértékelve Nyugat-Európa és az Egyesült Államok ettől kezdve politikailag is bátorította Románia „különutasságát”.

A „függetlenségi törekvések” kiteljesedése. A Ceaușescu-korszak (1965–1989)

1965. március 19-én, 64 éves korában váratlanul meghalt Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt első titkára. Utódának a KB plénuma március 22-én Nicolae Ceaușescut választotta meg.¹¹² Az államtanács elnöke Chivu Stoica lett.

A román politika meghatározó eleme 1956 után is a desztalinizáció elutasítása maradt, amit a Szovjetunió és a kelet-európai kommunista mozgalom által képviselt „internacionalista elvek” elvetésével, a „nemzeti érdekek védelmével” lehetett legitimálni. Nem kétséges, hogy az előző időszak számos hibája – többek között a nemzeti jegyek elhanyagolása – kedvező lehetőséget teremtett e politika számára, amely – legalábbis kezdetben – együttjárt bizonyos mértékű belpolitikai enyhüléssel,¹¹³ a nemzeti doktrína újraértelmezésével és a történelem-

szemlélet – igaz, meglehetősen ellentmondásos – ártértékelésével.

A nemzeti irányvonal megerősödését jelezte – az RMP jogutódjaként szereplő – Román Kommunista Párt (RKP) 1965. július 19–22. között megrendezett IX. kongresszusa.¹¹⁴ A kongresszuson új értelmet kapott a „szuverén nemzet” és a „független állam” fogalma, de úgy, hogy Románia semmilyen tekintetben ne sértse a Szovjetunió alapvető érdekeit, és ne adjon okot egy esetleges intervencióra. Mindössze a marxista-leninista alapelvek sajátos interpretációjáról volt szó, amely szerint egyrészt „az államszuverenitás és a nemzeti függetlenség teljes egészében megfelel a szocialista internacionalizmus érdekeinek”, másrészt a szocialista elmélet a kommunista testvérpártok között minden antagonizmust kizár.¹¹⁵

A pártkongresszus elfogadta az új szervezeti szabályzatot, Nicolae Ceaușescu megerősítette az RKP első titkárának posztján, a Politikai Bizottságot Végreható Bizottsággal váltotta fel, és lényegében jóváhagyta az 1961–62 óta követett politikai irányvonalat, de azt elvileg-ideológiailag megalapozottabban, következetesebben és rugalmasabb politikai módszerekkel igyekezett megvalósítani.

A politikai irány változatlanságát nem befolyásolta, hogy Ceaușescu formálisan szakított a korábbi vezetéssel. Az RKP KB 1968. április 22–25-én megtartott plénumán, ahol a szocializmus építése folyamán elkövetett hibákkal foglalkoztak, Nicolae Ceaușescu bírálta a Gheorghiu-Dej idejében, az ő személyes irányításával elkövetett törvénytelenégeket. Az ülésen rehabilitálták Lucrețiu Pătrășcanut.¹¹⁶ Ezt követően fokozatosan elmozdították az előző vezetés melletti elkötelezettségükről ismert politikusokat – többek között Alexandru Drăghici belügyminisztert, Gheorghe Apostolt, a párt egykori első titkárát, majd 1968 végén Alexandru Bîrlădeanut, a hatvanas évek elejének román KGST képviselőjét. A kritikát az magyarázza – más kelet-európai országokban is ugyanez zajlott le –, hogy a Ceaușescu-vezetés az előző időszak tényleges hibáinak elítélésével igyekezett kiszélesíteni tömegbá-

zisát. Később azonban maga is elkövette ugyanazokat a hibákat, amelyek nem elsősorban a vezetők személyiségéből, hanem a személyi hatalomra épülő rendszer lényegéből fakadnak.¹¹⁷

A nacionalista árnyalatok az 1965. augusztus 21-én elfogadott alkotmányban is megjelentek.¹¹⁸ Ez a Román Népköztársaság elnevezést Románia Szocialista Köztársaságra változtatta, bár ez sem tartalmi, sem formai változást nem jelentett az államhatalomban. Ez az időközben többször módosított alkotmány ma is érvényben van. Az első alkotmánymódosításra 1968-ban került sor, amikor az 1/1968. törvény megváltoztatta az ország területi-közigazgatási beosztását: a szovjet mintára 1950-ben kialakított tartományi rendszert megye-rendszer váltotta fel. A közigazgatási átszervezéssel formailag is megszűnt a Maros-Magyar Autonóm Tartomány, ami lényeges befolyást gyakorolt az országban élő nemzeti kisebbségek társadalmi és jogi helyzetére. Az új megyék és községek területét úgy állapították meg, hogy kompakt magyar településeket szakítottak le hagyományos központjaikról, a vegyes lakosságú vidékeken pedig mindenütt biztosították a román többséget. Ez alól csupán Hargita és Kovászna megye jelentettek kivételt, ahol továbbra is a magyarok voltak többségben – az 1966-os népszámlálás adatai szerint – 79,4, illetve 88,1 százalékos aránnyal.¹¹⁹

A román politika a hatvanas évek közepén is igyekezett külső támogatást szerezni a többi szocialista ország gyakorlatától eltérő lépéseihez, vagyis külkapcsolatainak diverzifikálásával próbálta megvédeni „autonómiáját”, és ezzel elavult politikai szemléletét és módszereit, zárt hatalmi struktúráját. Külkapcsolatai kiszélesítése érdekében, különösen 1967 folyamán, a román vezetés számos olyan külpolitikai lépést tett, amelyekkel a Szovjetuniótól és kelet-európai szövetségeseitől való „függetlenségét” igyekezett bizonyítani. Ezek közé tartozott, hogy Románia – a Varsói Szerződés tagállamai közül elsőként – 1967. január 31-én felvette a diplomáciai kapcsolatokat az NSZK-val. A Románia és szövetségesei közötti ellentétek különösen kiéleződtek, amikor 1967. június 9-én a Ceau-

șescu vezette román delegáció Moszkvában nem írta alá a közél-keleti helyzetről kiadott közös nyilatkozatot, és – szövetségeseitől eltérően – nem szakította meg a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel.¹²⁰

E külpolitikai lépéseket a vezetés – a korábbi időszakkal ellentétben – többé-kevésbé egységes érvrendszerrel igyekezett alátámasztani. E szerint Románia ellenzi a különböző kommunista pártok bel- és külpolitikai irányvonalának megvitatását, a más pártok belügyeibe való beavatkozást, és fenntartásai vannak a kommunista pártok új nemzetközi központjának létrehozását célzó törekvésekkel és a sokoldalú találkozókkal szemben. A vezetés ugyanakkor elismerte, hogy Románia külpolitikájának továbbra is létfeltétele a szocialista szövetségi rendszerhez tartozás. Ezért megfogalmazták elkötelezettségüket a szocialista országok közötti kapcsolatok új típusú elvei mellett, hangsúlyozták az összes szocialista ország egységének fontosságát és – a politikai nézeteltérésektől függetlenül – érdekeltységüket a gazdasági kapcsolatok fejlesztésében. A feszültséget a román vezetés 1967 augusztusában egyébként is enyhíteni igyekezett: 1964 óta először román csapatok is részt vettek a Varsói Szerződés hadgyakorlatán.

Az 1967–68-ban megtett külpolitikai lépéseivel azonban Románia egyre inkább elszigetelődött szövetségesei között. (Ekkor alakult ki a külpolitikájukat részletesen egyeztető szocialista országok közössége.) Bár ezt a nyugat-európai országokkal fenntartott kapcsolatrendszer kiszélesítésével igyekezett ellensúlyozni, 1968 első felében Románia számos olyan kérdés rendezéséből kimaradt, amelyek meghatározták nemzetközi mozgásterét. A következményeket azonban 1968–69-ben kénytelen volt tudomásul venni.¹²¹ A legjobb példát a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos román magatartás szolgáltatja.

1968 márciusában a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének szófiai ülésén Románia egyedül maradt a csehszlovákiai helyzet megvitatását elutasító álláspontjával. A szocialista országok vezetőinek március végén megtartott drezdai találkozására a román küldött-

séget meg sem hívták, és ettől kezdve Románia kimaradt a csehszlovákiai helyzetet megvitató tanácskozásokról. A román vezetés azonban számos diplomáciai lépést tett, hogy megakadályozza a Varsói Szerződés csapatainak felhasználását bármely más ország területén.¹²² A csehszlovákiai belpolitikai fejleményekkel a román vezetés egyébként nem rokonszenvezett, külpolitikai téren azonban számos hasonlóságot fedezhetünk fel a két ország álláspontjában. 1968 augusztusában kétoldalú találkozók sora bizonyította a román, a csehszlovák és a jugoszláv külpolitika közeledését.

Az 1968-as csehszlovákiai események fordulópontot jelentettek a román politikában. A Varsói Szerződés öt tagállamának 1968 augusztusi csehszlovákiai bevonulását az RKP KB, az Államtanács és a Minisztertanács augusztus 21-i ülésén elítélték, mint „egy testvéri, szabad és független szocialista ország nemzeti függetlenségének és szuverenitásának megsértését”.¹²³ Ceaușescu egy bukaresti nagygyűlésen kijelentette, hogy Románia kész magát megvédeni a hasonló akciókkal szemben, és nem engedi megsérteni területi integritását.¹²⁴ Egy esetleges szovjet intervenció megakadályozása érdekében gyakorlati lépéseket is tettek: önkéntes félkatonai alakulatokat, munkásgárdákat állítottak fel, és mozgósították a hadsereget.¹²⁵

A román vezetést szövetségesei csehszlovákiai akciójának elítélése hosszú időre legitímálta, és alapvetően meghatározta az azt követő évek bel- és külpolitikai irányvonalát. Ettől kezdve a román vezetés előszeretettel hivatkozott a közvélemény előtt az 1968-as csehszlovákiai eseményekre, mégpedig olyan összefüggésben, hogy a belpolitikai és a gazdasági reformok veszélybe sodorhatják a román politikai rendszert, megkérdőjelezhetik a kommunista párt vezető szerepét, és ez Románia szövetségeseinek alkalmat és lehetőséget teremt a beavatkozásra. E gondolatmenet szerint Romániának „független külpolitikájáért” azt az árat kell fizetnie, hogy rendkívül merev, bármilyen reformot elvető belpolitikát folytat. Mivel ez az érvelés összekapcsolódott a nemzeti függetlenség és a szuverenitás védelmezésével, a román közvélemény

hosszú távra „megdönthetetlen politikai igazságként” fogadta el. A szövetségesek részéről fenyegető veszélyt 1968 után a román propaganda reálisnak és állandónak tüntette fel, és ezzel igyekezett mozgósítani a tömegeket a minél nagyobb belpolitikai és gazdasági erőfeszítésekre.¹²⁶

Az 1968-as eseményekből levont hamis következtetések tehát hozzájárultak a nacionalizmus fokozódásához, elsősorban a Szovjetunió és Magyarország, valamint – 1971 után – az országban élő nemzeti kisebbségek ellen. 1968–71 között a román vezetés – tekintettel a bizonytalan bel- és külpolitikai helyzetre – néhány engedményt adott a kisebbségeknek. Ezek az átmeneti könnyítések azonban nem a nemzetiségi politika megváltozásának, hanem a politikai helyzetből adódó kényszerűségnek voltak egyenes következményei.

A vezetés – tömegbázisának kiszélesítése érdekében – már 1968 első felében figyelemreméltó gyakorlati lépéseket tett a kisebbségek felé. Nicolae Ceaușescu találkozott a magyar és a német kisebbség legjelesebb képviselőivel, akik nyíltan megfogalmazták sérelmeiket és a helyzet javítását szolgáló javaslataikat. A már említett 1968 áprilisi pártplénum foglalkozott a nemzetiségek problémáival is, és a vezetés ígéretet tett arra, hogy nagyobb teret enged a kisebbségi nyelvhasználatnak az oktatásban és a kultúra egyes területein.¹²⁷ Ezután alakult meg a nemzetiségi könyvkiadó – a Kriterion –, és a többi kiadó is vállalkozhatott nemzetiségi kiadványok gondozására. Bővült a sajtótermékek skálája is; az új közigazgatási rendszerben kialakított új megyék önálló orgánumokat kaptak (Kovássza megye – *Megyei Tükör*, Hargita megye – *Hargita*). Az átmeneti „liberalizációs szakasz” terméke az 1971-ben Bukarestben megindított társadalmi-művelődési-politikai témákkal foglalkozó televízióadás is.¹²⁸

Az RKP KB 1968. október 24–25-i ülését követően, november 15-én a Szocialista Demokrácia és Egység Frontjának keretén belül létrehozták a nemzetiségi – a magyar, a német, a szerb, majd később az ukrán – dolgozók tanácsait. A hivatalos politika szerint ezek – a kine-

vezett tagokból álló – szervezetek a kisebbségek érdekeit képviselik, valójában azonban sem tényleges hatalmuk, sem beleszólási joguk nincs a döntésekbe. Az 1968–71 közötti üléseken azonban néhány – a nemzetiségeket valóban érintő – kérdést még megtárgyalhattak, sőt a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának 1971 márciusi ülésén a pártvezetőség engedélyezte a nyilvános felszólalást, és egyesek – a szokásoktól eltérően – magyarul mondhatták el beszédüket. Néhány probléma kritikus felvetését egy – az ülésen elmondott – Ceaușescu-tézis tette lehetővé. A párt főtitkára a következőképpen fogalmazott: „Abból a tényből, hogy a nemzetnek még hosszú perspektívája van, következik, hogy a nemzetiség léte is hosszas perspektívájú. [...] A nemzetiségeknek továbbra is meglesz a maguk világos és jól meghatározott helye és szerepe, s még hosszú időn át megőrzik a maguk sajátos egyéniségét, akárcsak a nemzetek.”¹²⁹

A tanács ülésén felmerült bizonyos tantárgyak magyar nyelven történő oktatásának szükségessége, a kétnyelvű feliratok ügye, valamint a szakkönyvellátás gondjai. Az ülés valóban hozott eredményeket: magyar nyelvű szakiskolákat és szaklíceumokat létesítettek, a „vegyes lakosságú területeken” magyar nyelvű osztályok alakulhattak, a sajtó közölte azoknak az elméleti líceumoknak a listáját, ahol különálló egységekben magyarul folyik az oktatás. Ezekért az engedményekért cserébe azonban a főtitkár teljes azonosulást követelt a pártvezetőség irányelveivel, egyúttal kifejezésre juttatta, hogy nem a kisebbségi különérdekek elismeréséről van szó, csupán megteremtik „a legjobb feltételeket ahhoz, hogy a magyar nemzetiségű dolgozók az egész néppel együtt fokozzák hozzájárulásukat szocialista hazánk fejlesztési programjának megvalósításához.”¹³⁰

A módosított politikához az is hozzátartozott, hogy a meghirdetett engedmények egy részét sohasem alkalmazták, más részüket – bár nem deklaráltan – visszavonták, majd esetleg újra megadták. Ily módon tovább fokozták a bizonytalanságot, ráadásul azt a látszatot keltették, hogy

a hatóságokkal folytatott együttműködés könnyítéseket hozhat.

Az 1968–1971 közötti időszak román nemzetiségi politikájának valódi természetét bizonyítja az is, hogy az engedmények nyilvános – elsősorban külföldre irányuló – hangoztatásával párhuzamosan megindult az erőszakos beolvasztás előkészítése. E politika lényegére Ceaușescu először 1970-ben tett utalást: „A szocializmus építéséért folytatott közös harcban és munkában a román nép és az együttműködő nemzetiségek barátsága magasabb fokra emelkedett. A szocializmus fejlesztésének minden nagy sikere nemzetiségi különbség nélkül hazánk összes dolgozóinak műve. E testvériség állandó erősítése elválaszthatatlanul hozzátartozik szocialista társadalmunk homogenizálódása folyamatához.”¹³¹

A Romániát nem, vagy csak felületesen ismerők nem értik meg, hogy azonos időszakban hogyan férhetnek meg párhuzamosan egymást ennyire kizáró intézkedések és nyilatkozatok. Ezért elengedhetetlen, hogy ehelyütt egy rövid kitérőt tegyünk, amely rávilágít a román nemzetiségi politika igazi arcára.

A kisebbségekkel kapcsolatos magatartást többféle kettősség jellemzi. Egyrészt a hivatalosan deklarált, felszíni állásfoglalások mögött, illetve alatt létezik egy ún. „második politikai vonal”, amely a nemzetiségi politikát a hatalom tényleges szándékainak megfelelően érvényesíti. A hivatalos politika néha – főként nemzetközi okokból – verbálisan, taktikai megfontolásokból átmenetileg fékezni kénytelen e „második vonal”-at, de csak annyira, hogy a tényleges gyakorlat ne cáfolja feltűnően a felszíni vonalat. Ez az oka annak, hogy súlyos kisebbségellenes intézkedést ritkán hoznak olyan események előtt, amelyeknek széles vendégtábora lehet. Fékező szerepet játszhat átmenetileg a párt főtitkárának fontos utazása, vagy kiemelkedő külföldi politikus romániai látogatása.

Másrészt a nemzetiségi politika ötvenes évektől állandó alaptendenciája ugyan a kisebbségellenesség, de – általában valamilyen külső vagy belső fenyegetettség hatására – a vezetés egyes területeken olyan intézkedéseket

hoz, amelyek a kisebbségek szemében a fennmaradás esélyeit jelenthetik. A restriktív hullámok után bekövetkező ún. „stabilizációs szakaszok” gyakran keltik azt az illúziót, hogy a szűkebbre vont körben is vannak lehetőségeik; a szigorú üldözések után a viszonylag kis engedmények is felértékelődnek.

Az 1968 augusztusában történtek azonban nemcsak a bel-, hanem a külpolitikában is éreztették hatásukat. A csehszlovákiai események megmutatták a román külpolitikai „eltérés” lehetséges határait, sőt jelentősen le is csökkentették az ország külpolitikai mozgásterét. A Varsói Szerződés tagállamai minden korábbinál élesebben bírálták a román álláspontot. A román vezetés pedig – Csehszlovákia példáján – megtanulhatta, hogy a Szovjetunió alapvető érdekeit sértő magatartás nem maradhat határozott válasz nélkül. Mindezek hatására a vezetés – ha nem is vizsgálta felül a szocialista országok közötti kapcsolatokról vallott felfogását – ezután főként a szocialista rendszerhez való hűségét igyekezett bizonyítani. Ennek érdekében feladta a sokoldalú találkozóról való távolmaradás taktikáját, bár az integrációval kapcsolatos álláspontjának alapvonásai nem változtak.¹³² 1969–70-ben a román vezetés a Varsói Szerződésen belül korlátozott együttműködési politikát folytatott, 1971 után azonban már egyáltalán nem tette kérdésessé Romániának a katonai szövetséghez tartozását.

A Szovjetunió viszonylag nagyfokú türelemmel és megértéssel kezelte a román külpolitikai „eltéréseket”.¹³³ Egyrészt azért, mivel a szovjet vezetés az előző időszak – többek között a Jugoszláviával folytatott polémia – tanulságait levonva, arra a következtetésre jutott, hogy Albánia és Kína elszakadása után nem engedhet meg magának nyílt vitát, esetleges szakítást egy újabb szövetségesével, így az egység érdekében eltúrte azokat az – egyébként a Szovjetunió alapvető biztonsági, politikai és gazdasági érdekeit nem sértő – eltéréseket, amelyekkel a román külpolitika igyekezett „önállóságát” és „függetlenségét” bizonyítani. Másrészt Románia szovjet megítélésében a döntő szerepet mindvégig a két ország belpolitiká-

jának hasonlósága, az RKP vezető szerepének a töretlen érvényesülése játszotta.

1968-at követően Románia felértékelődött a fejlett tőkés országok körében,¹³⁴ ennek ellenére a román vezetés a Szovjetunióval szembeni valódi alternatívát a kínai támogatásban látta. Kína 1968 augusztusában határozottan Románia mellé állt, mivel úgy vélte, hogy ezzel gyengítheti a Szovjetunió stratégiai helyzetét. Ezt kihasználva a kínai–szovjet konfliktus újabb kiéleződésének idején Románia ismét magára vállalta a közvetítő szerepét, ezúttal azonban nem Moszkva és Peking között, mint 1964-ben, – hanem Washington és Peking között.¹³⁵ Ez is hozzájárult Nixon elnök 1972-es kínai látogatásához, ami egyúttal a kínai–román kapcsolatok zenitjét is jelentette. Ettől kezdve visszaesés következett be, hiszen Kína széleskörű nemzetközi elismerését követően Románia jelentősége lecsökkent az ázsiai ország számára.

A kínai–román kapcsolatok fellendülése újabb feszültségeket keltett Románia és kelet-európai szövetségesei viszonyában. A Varsói Szerződés tagállamainak 1971 augusztusi krími találkozóján Románia nem is vett részt. A Ceaușescu 1971 júniusi kínai látogatását követő bírálatokra válaszul a román vezetés ismételten azt igyekezett bizonyítani, hogy a belső folyamatokat szilárdan a kezében tartja. Július 6-án az RKP Végrehajtó Bizottsága elfogadta a politikai-ideológiai munka, valamint a kulturális és nevelő tevékenység tökéletesítéséről kidolgozott 17 tézist.¹³⁶ Megkezdődött az ún. kis kulturális forradalom első szakasza, amelynek során átszervezték az oktatási rendszert az általános iskolától a minisztériumig, és jelentős személycseréket hajtottak végre. Az új kultúrpolitikai irányvonallal összhangban állt az 1974. évi első sajtótörvény, amely a sajtó nevelési-társadalompolitikai és nemzeti-hazafias funkcióit tekintette a legfontosabbnak.¹³⁷

A sajtótörvény rendelkezéseinek végrehajtására és szellemének betartására létrehozták a „Comitet pentru presă și tipărituri” elnevezésű bizottságot, amelynek feladata lett – többek között – a sajtótermékek cenzúrázása és a külföldi folyóiratok importjának engedélyezése is.

(Ekkor kezdődött a külföldi – elsősorban nyugati és magyar – sajtótermékek behozatalának és terjesztésének korlátozása.) A belpolitikai szigorításokat egyébként a román vezetés továbbra is a csehszlovákiai eseményekre hivatkozva igazolta.

1971-et követően a vezetés politikai koncepciójának védelmében mélyreható gazdasági, politikai, szervezeti és ideológiai jellegű újításokba kezdett. Ceaușescu pártfőtitkár először az RKP 1972. július 19–21. között megrendezett országos konferenciáján körvonalazta az új politikai-ideológiai platform fő vonásait. Megfogalmazta a „fejlődő szocialista ország” koncepcióját, és átértékelte az ország nemzetközi státuszát.¹³⁸ Ez az értekezéslet – jelentőségét tekintve – pártkongresszus szerepét töltötte be,¹³⁹ mivel példátlan méretű társadalmi-politikai mozgósítással járó gazdaságfejlesztési programot hagyott jóvá, és megfogalmazta a társadalmi, gazdasági és etnikai „homogenizálás” tételét.¹⁴⁰ Elfogadták a vezető beosztású párt- és állami funkcionáriusok rendszeres cseréjének elvét (káder-rotáció), és számos állami, tömegszervezeti és pártfunkciót összevontak.¹⁴¹ Ezt követően egyre jobban kidomborodott a párt operatív irányító szerepe a gazdasági, társadalmi és politikai élet minden területén.

Gazdasági téren a legfejlettebb tőkés országok mielőbbi utolérését tűzte ki célul, és ezzel el is döntötte azt a vitát, amely a technokraták és a politikusok között a hatvanas évek közepe óta a gazdaságpolitika megválasztásának kérdésében folyt. A „technokraták” – többek között Maurer miniszterelnök – a gazdasági nehézségek megoldását egy hosszútávú, átgondolt gazdaságpolitikával, a nehézipar egyeduralgó helyzetének megszüntetésével és a fejlett országok piacaira irányuló aktív exportpolitikával szándékoztak megvalósítani.¹⁴² A Ceaușescu és Manea Mănescu által képviselt irányzat, amely az ideológiai-politikai megfontolásokat állította előtérbe – a sztálinista hagyományokhoz híven –, a feszített ütemű, nehézipar-központú fejlesztést tartotta az egyetlen járható útnak, amely – szerintük – egyedül alkalmas a fejlett országok utolérésére. Ezt az elképzelést szigorúan központosított terve-

zés és ellenőrzés révén, a KGST-piactól, ezen belül is elsősorban a Szovjetuniótól való függetlenedéssel szándékoztak megvalósítani. Gazdasági függetlenedésüket ugyanis politikai mozgásszabadságuk megőrzése előfeltételnek tekintették. Ezen az alapon fokozódott a gazdasági befelé fordulás, az „önerőre támaszkodás”, illetve kerültek előtérbe a fejlődő világ országaival fenntartott kapcsolatok. Ez a – gazdasági nacionalizmus vonásait mutató – gazdaságpolitikai irányzat az ötéves terv előírásaitnak, majd végleges tervszámainak sorozatos felemelésével fokozatosan jutott érvényre 1970 és 72 között. A tervmutatók közül a felhalmozási arányt 28–30 százalékról 34,1 százalékra emelték, és a beruházásokból minden korábbinál nagyobb hányadot fordítottak iparfejlesztési célokra. Az 1972. évi pártkonferencián bejelentették, hogy az ötéves tervet négy és fél év alatt akarják teljesíteni. Egyidejűleg visszavonták a gazdasági reformkísérlet radikálisabb elemeit.¹⁴³

A Ceaușescu-féle irányvonal győzelme a KB 1974. március 25–26-i ülésén teljesedett be, amikor lemondott Ion Gheorghe Maurer miniszterelnök.¹⁴⁴ Utódjának a Nagy Nemzetgyűlés Manea Mănescu választotta meg. Ekkor tettek javaslatot az alkotmány újabb módosítására, a köztársasági elnöki funkció létrehozására is. A párt elnöksége helyett pedig létrehozták a párt Politikai Végrehajtó Bizottságának Állandó Irodáját.¹⁴⁵

Nicolae Ceaușescu 1974. március 28-i államfővé választásával intézményessé vált közvetlen és személyes irányítása a politikai, gazdasági, ideológiai élet valamennyi területe felett.¹⁴⁶ A nagyszabású gazdasági program, a lakosság mozgósítása a teljesítőképességét meghaladó erőfeszítésekre, illetve az állandó hivatkozás a külső fenyegetettségre, elindította a hatalom koncentrálásának tipikus folyamatát.¹⁴⁷ Ebben az összefüggésben a pártfőtítkár-államfő körül kialakult személyi kultusznak bel- és külpolitikai funkciói voltak.¹⁴⁸

A hetvenes évek közepére tehát kialakultak a romániai politikai rendszer – lényegében 1989 decemberéig érvényesülő – jellemzői. E rendszer számos olyan intézmé-

nyí-jogi megoldást alkalmazott, amely minimálisra csökkentette a társadalmi részvételt a politikai életben. Ezek közé tartozott a párt és az állam szervezeti összeolvadása és a párt döntések jogszabályként alkalmazása. A népképviselői szerveket pedig legfeljebb csak végrehajtó szereppel ruházták fel. A gazdasági és politikai döntések a politikai hierarchia egyre magasabb szintjére kerültek: a Nagy Nemzetgyűléstől az Államtanácshoz, illetve egyre gyakrabban az államelnök-pártfőtitkárhoz. A jogi-intézményi szabályozás lehetővé tette, hogy az államfő az államapparátus bizonyos területei fölött hegemon szerepet töltsön szert.¹⁴⁹

A közép- és felsőszintű vezetést egyaránt jellemző funkcióhalmozás lehetővé tette a legfontosabb hatalmi eszközök összpontosítását és a demokratikus irányítási formák háttérbe szorítását. Alkalmas volt arra is, hogy az országos kérdésekben döntő személyek száma minél kisebb legyen. Nicolae Ceaușescu – többek között – a Román Kommunista Párt főtitkára, Románia Szocialista Köztársaság elnöke, az Államtanács elnöke, a Legfőbb Honvédelmi Tanács főparancsnoka, a Szocialista Demokrácia és Egység Frontja elnöke, a Dolgozók Országos Tanácsának elnöke volt. A főtitkár 1971–72-től fokozatosan személyes híveit, gyakran családtagjait választotta a párt- és állami vezetésbe, hogy ezáltal is lehetetlenné tegye a személyétől független, a vezetéssel szemben bármiféle alternatívát jelentő politikai csoportosulások kialakulását. Felesége, Elena Ceaușescu, akit az 1972-es pártkonferencián a KB, majd 1973. június 19-én a KB Végrehajtó Bizottságának tagjává választottak, az ország második embere lett.¹⁵⁰ Férjére gyakorolt személyes befolyása mellett a káderüggyel foglalkozó bizottság elnöke, első miniszterelnök-helyettes és az Országos Tudományos és Technológiai Tanács elnöke volt.¹⁵¹ A szűkebb vezető rétegen belül további mintegy 60 fő tartozott a főtitkár és felesége családjához.¹⁵²

A családhoz nem tartozó vezetőket a káder-rotáció elvére hivatkozva gyakran váltogatták. Az országos és helyi vezetők tisztában voltak teljes függőségükkel, eszköz vol-

tukkal, az állandó vezető-cserék pedig lehetlenné tették, hogy valamilyen poszton gyökeret eresszenek, esetleg tekintélyre és tömegbázisra tegyenek szert. A gyakori vezetőcserék a nyilvánosságnak ugyanakkor azt igyekeztek bizonyítani, hogy nem a politikával, csupán végrehajtásával van a baj. (1982-ben például a pártvezetés nyíltan a kormányt tette felelőssé a gazdasági helyzetért; leváltották a miniszterelnököt és nyolc helyettesét, négy Politikai Végrehajtó Bizottsági tagot és KB titkárt.¹⁵³ A legfelső vezetésből kiszoruló az esetek egy részében megőrizték vezetői privilégiumaikat, és valamilyen tömegszervezetnél vagy bizottságnál töltöttek be szerepet. Ez a réteg a „személyi kultusz” erősítésében volt érdekelt, mivel csak ennek révén kerülhetett újból pozícióba.

A Román Kommunista Pártnak a Ceaușescu-korszakban betöltött szerepét jelzi, hogy az ország felnőtt lakosságának mintegy 20 százaléka (1989 novemberében 3,8 millió fő¹⁵⁴) volt párttag. A pártdemokrácia gyakorlata, de a hetvenes évek elejétől még az elvei is háttérbe szorultak. A Központi Bizottság tevékenysége teljesen formálissá vált. Legfőbb feladata a kész döntések jóváhagyása lett. Ülésein a felszólalók nagyon gyakran a központi apparátus által megírt beszédet olvasták fel sajátjukként. A hatalom koncentrációjával párhuzamosan a döntéseket a KB és a Politikai Végrehajtó Bizottság helyett a főtitkár legszűkebb környezete hozta, míg a legfelső politikai tanácskozó testület szerepét a Politikai Végrehajtó Bizottság Állandó Irodája töltötte be.

A párt és az állami szervek összefonódása megyei szinten is végbement. Az RKP megyei bizottságainak első titkárai egyben megyei néptanács-elnökök is voltak, a négy titkár közül három általában tanácselnök-helyettesi funkciót látott el, míg a negyedik tanácselnök-helyettes többnyire pártonkívüli volt. Az alsóbb szintek egyébként nem véleményeztek, illetve a döntések meghozatalában nem játszottak szerepet, feladatuk a készen kapott döntések végrehajtására korlátozódott.

A párt és állami szervek tevékenységével párhuzamosan fontos politikai felügyelő szerepet töltött be a korlát-

lan hatalommal rendelkező állambiztonsági szervezet: a Securitate. Tevékenységét a politikai és társadalmi élet egészére kiterjesztette, ellenőrizte a politikai döntések végrehajtását és meghatározta az intézmények személyzeti munkáját. A társadalom egészét átszövő államvédelmi hatóság mellett fontos feladat hárult a rendőrségre is.

A hetvenes évek közepén a vezetés folytatta a kultúra és az oktatás „gleichschaltolását”. A „politikai nevelés és a szocialista kultúra” 1976. júniusi kongresszusát¹⁵⁵ követően az RKP akcióprogramot dolgozott ki az ideológiai, politikai, kulturális és oktatási tevékenység „tökéletesítéséről”.¹⁵⁶ Az akcióprogram megfogalmazta a politikai képzés átfogó rendszerének kiépítését egészen az óvodás kortól kezdve.¹⁵⁷ Ezzel megkezdődött a „kulturális forradalom” második szakasza, amelynek során fontos személyi és szervezeti változtatásokat hajtottak végre a propaganda- és a kulturális intézmények élén.¹⁵⁸ Ceaușescu nevezte ki a KB ideológiai bizottságának élére (1976. július 11.), amivel a pártfőtitkár – államfő az ideológiát és a kultúrát közvetlenül személyes irányítása alá vonta.¹⁵⁹ A párt befolyásának növekedését mutatta a politikai nevelés és a szocialista kultúra területi tanácsainak megalakítása, amelyeket az agit-prop titkárok vezettek. E szervezetek – a hivatalos megfogalmazás szerint – „demokratikus alapon”, „öncenzúra” formájában irányították a kulturális intézmények tevékenységét, valójában azonban a hivatalos ideológia betartásán örködtek.

A „politikai nevelés és a szocialista kultúra” kongresszusán az RKP főtitkára hangsúlyozta, hogy Romániának sem területi, sem más természetű problémái nincsenek a Szovjetunióval vagy más szomszédos országokkal.¹⁶⁰ E nyilatkozat állásfoglalás volt az évek óta zajló és egyre mélyülő szovjet – román vitában, a nacionalizmus és internacionalizmus viszonyáról, az egyes történelmi események eltérő megítéléséről. Ezt követően 1976. augusztus 2–12. között Ceaușescu a Szovjetunióba látogatott. Körútját a Moldáviai Szovjet Köztársaságban, a történelem folyamán többször is Romániához tartozó egykori Besszarábiában kezdte. E látogatásnak különös jelentősé-

get adott, hogy Besszarábia hovatartozásának és lakosai eredetének kérdése a két ország politikusi és történészei közötti viták egyik neuralgikus pontjává vált.¹⁶¹ Így volt ez a hatvanas évek közepén, a Szovjetuniótól való eltávolodás idején, majd 1974-ben, amikor – egy, a Szovjetunióban megjelent könyv kapcsán¹⁶² – ismét fellángolt vita a két ország történészei között.¹⁶³ Ezt a vitát zárta le Ceaușescu látogatása.

A hetvenes évek eleji belpolitikai fejleményeknek súlyos következményei voltak a nemzeti kisebbségek sorsára. A bel- és külpolitikai helyzet stabilizálódásával az RKP hozzáfogott a kisebbségek beolvasztását minél rövidebb távon megvalósító nemzetiségi politika részletes kidolgozásához. E politika sarkkövévé a „nemzeti homogenitás”, azaz az egységes román nemzet megteremtésének imperatívusza lett.

Kiindulópontja, hogy a kisebbségek asszimilációja az emberiség fejlődésének törvényszerűsége, ezért ezt az objektív folyamatot minden eszközzel elő kell segíteni. A kisebbségek „homogenizálódásának” tételét az RKP 1972. évi országos konferenciája, majd az 1974. november 24–27. között megrendezett XI. kongresszusa rögzítette.¹⁶⁴ Az elvek a nemzeti kizárólagosságra igényt tartó állam politikai rendszerében, a marxista-leninista koncepcióra alapozva „nemzetiségre való tekintet nélkül”, a „közös szocialista haza” felépítésében és a „kommunizmus felé haladó szocializmus” megvalósításában látják a romániai kisebbségek szerepét és jövőjét.¹⁶⁵

A pártprogram ismételten leszögezte, hogy az alkotmányos jogok – értsd: az állam által biztosított általános emberi jogok – szavatolják valamennyi állampolgár, így a nemzeti kisebbségekhez tartozók egyenlőségét is. Csak-hogy a deklarált elvi jogegyenlőség feloldódik az „együttélő nemzetiségek szocialista hazaszeretetének” és a „szocializmus közös felépítésének” frazeológiájában. Ennek a jogegyenlőségnek az elfogadása – miután az alkotmány kollektív kisebbségi jogokat nem biztosít – a valóságban nemzeti önfeladást jelent. A „szocialista hazaszeretet” pedig megköveteli mindannak az elfojtását, ami partiku-

lári – tehát nemzetiségi – jellegű, és egyúttal a többségi nemzet érdekeivel szembeni teljes lojalitást követel.

Külön figyelmet érdemel a „nemzetiségre való tekintet nélkül” formula állandó ismételtetése, abszolútizálása. Ez a jelszó látszólag a nemzetek felettség – egyébként teljesen utópisztikus – eszméjét vallja, valójában azonban – a kisebbségek közötti különbségek¹⁶⁶ figyelmen kívül hagyásával – a beolvasztásra irányuló politikai koncepciót és gyakorlatot igyekszik ideológiailag alátámasztani. A homogenizálási célkitűzések másik eszmei alapját az újrafogalmazott és bizonyos tekintetben új értelmet kapott osztályszempont jelentette. Az osztály nélküli „szocialista testvériség” és a múltban folytatott „közös harc” sztereotip szövegei a „szocialista román hazába” való beolvasztás jelszavaivá váltak.

Az asszimilációs politika elvi megnyilatkozásaival párhuzamosan a beolvasztás konkrét formát öltött, bár a hetvenes években a vezetés még ügyelt arra, hogy a nemzetiségi politika tényleges szándékait esetenként taktikai lépésekkel ellensúlyozza. Az alkotmányos jogvédelem azonban egyre inkább elveszítette jelentőségét, egy sor nyíltan diszkriminatív törvény állt szemben az alkotmányban rögzített jogegyenlőséggel. A törvények mellett, amelyek – általános megfogalmazásuk következtében – többféle értelmezésre adnak lehetőséget, normatív szerepet kaptak az általában szóban közölt titkos utasítások, az intézményesített törvénytelenések nem dokumentálható forrásai.

A nemzetiségek beolvasztására irányuló politika „tervszerűségét” bizonyítja, hogy az „elnemzetlenítés” a társadalmi élet minden területére kiterjedt, de az egyének számára legelőször és legközvetlenebbül a nyelvhasználat, illetve az anyanyelvi oktatás kérdésében fogalmazódott meg. A pártvezetés világosan kifejezésre juttatta, hogy a kisebbségek számára az anyanyelv használatának, tanulásának problematikája csak másodlagos jelentőségű terület, hiszen a többségi nemzet tagjaival való „egyenlőség” – értsd a románokká való „előléptetés” – feltétele a román nyelv ismerete, felemelkedés tehát csak román nyelv

ven lehetséges. (A román nyelv prioritása egyúttal az etnikai szétszórást megvalósító gazdaságpolitika célkitűzéseinek is megfelel.)

Az anyanyelvi oktatás korlátozására született a 273/1973. törvényerejű rendelet, amely gyökeres ellentétben állt az alkotmányban deklarált alapelvekkel. E nyíltan diszkriminatív rendelkezés szerint az alsófokú oktatásban a kisebbségi osztályok létrehozásához minimálisan 25 jelentkező szükséges; a líceumi és műszaki-szakmai oktatási intézményekben 36 a minimális létszám. Román tannyelvű osztályok létesítéséhez nem szükséges semmiféle létszámminimum; erről a törvény a következőképpen fogalmaz: „azokban a községekben, amelyekben az együttélő nemzetiségek nyelvén oktató iskolák működnek, román tanítási nyelvű tagozatokat vagy osztályokat kell szervezni, függetlenül a tanulók számától”.¹⁶⁷ Ezen az alapon még a nemzetiségi többségű területeken is ki lehetett kényszeríteni a román túlsúlyt. (A kisebbségi oktatásügyet sújtó nyilvánvaló megkülönböztetést az 1978-as oktatási kerettörvény, majd az 1987. szeptember 1-i hatállyal életbelépő módosítás¹⁶⁸ formálisan elévültnek minősítette, illetve mérsékelte, de a gyakorlatban továbbra is alkalmazták.)

A nemzetiségi kultúra „elrománosítása”, más szóval az „egységes szocialista kultúra” megteremtése 1971–76 között zajlott, kezdetben a „fokozatosság elvének” betartásával. A hetvenes évek elején ugyanis még a kulturális és művelődésügyi intézményrendszer (különösen a tömegtájékoztatás, a könyvkiadás, a színházak) lehetőséget biztosított a nemzetiségi életérzés valaminő kifejezésére, az ún. magaskultúra viszonylagos újjátermelésére. Jóllehet a két szakaszban lezajlott „kulturális forradalom” egész Románia szellemi arculatát átalakította, a kisebbségeket mégis érzékenyebben érintette, mivel megfosztották őket mindattól, ami sajátos, ami nemzeti, vagyis kulturális örökségüktől.

A kisebbségek múltjának „megsemmisítésére” irányult a nemzeti kulturális örökség védelméről szóló 63/1974. törvény,¹⁶⁹ valamint az RSZK Államtanácsának

206/1974., az Országos Levéltári Alapról szóló rendelete.¹⁷⁰ Az előbbi törvény értelmében államosították a „történelmi civilizációs műkincseket” (képzőművészeti alkotások, történelmi-régészeti emlékek), míg az utóbbi rendelkezés arról intézkedett, hogy az Országos Levéltári Alap tulajdonába kerül valamennyi egyházi, magán vagy intézményi kezelésben levő, történelmi vonatkozású dokumentum, kézirat és könyvtár.¹⁷¹ A hetvenes évek közepétől megkezdődött a kisebbségek múltjáról tanúsodó javak központi nyilvántartásba vétele és a Belügyminisztérium felügyelete alá helyezése, jó néhány esetben megsemmisítése. A nemzetiségek múltját dokumentáló szellemi hagyaték nélkül lehetetlen Erdély (és Románia) történelmi, etnikai és vallási fejlődésének feltárása. Ezek elpusztításával a kisebbségek kollektív „emlékezetvesztését” kívánták előidézni, és a hivatalos román történelemszemlélet cáfolatára alkalmas bizonyítékokat eltüntetni.

A „kulturális forradalom” radikálisan átalakította a nemzetiségi sajtó szerkezetét és arculatát is. A sajtótörvény bevezetését tömeges leváltások követték; a liberálisnak minősített főszerkesztőket, szerkesztőket konformisták váltották fel, és ezáltal fokozódott a szerkesztőségek ellenőrizhetősége.

Az új sajtótörvény jegyében összevontak különböző sajtóorgánumokat, számos folyóiratnál tartalmi változásokat vezettek be. A kulturális jogfosztás részeként – papírhányra hivatkozva – 1975-től drasztikusan csökkentették mind a román, mind a nemzetiségi lapok terjedelmét. A nemzetiségi lapok egy részének terjedelme a felére zsugorodott, sőt néhányat végleg megszüntettek, másokat napilapokból hetilapokká változtattak. A román nyelvű sajtótermékek egy része egy év múlva ismét eredeti terjedelmében és példányszámában jelenhetett meg, a kisebbségek lapjai, folyóiratai azonban nem. A példányszám – és terjedelem – csökkentésével párhuzamosan jelentős áremeléseket hajtottak végre a kisebbségi sajtóban, ami közel duplája volt az egész sajtóban lezajlott áremelésnek.¹⁷²

A „homogenizálási program” egyik legfontosabb célja az egységes etnikai területek fellazítása, amelyhez elsőrendű eszköznek bizonyult az iparosítás és az urbanizáció helyi gyakorlata. Az iparosítás és a nemzetiségpolitika mindvégig szoros kölcsönhatásban állt. „A romániai nemzetiségi kérdés egyik lényegi vonása a nemzetiségellenes politika ’zajtalan’ illeszkedése az ’eredeti szocialista felhalmozás’ mind függő – az 1950-es évek eleji –, mind pedig későbbi autonóm folyamatába. Sőt a gazdaságpolitika és a nemzetiségpolitika számos vonatkozásban kifejezetten erősítette egymást, azaz az utóbbi nemzetiségellenes jellege nem írható pusztán egy öncélú román nacionalizmus számlájára.”¹⁷³

Erdély esetében e politika egyik látványos megnyilvánulási formája a beruházások visszafogása volt, ily módon igyekeztek Erdély súlyát csökkenteni a román gazdaságon belül. A hatvanas évek végétől – az „egységes nemzeti piac” megteremtése, majd a gazdasági életre is kiterjedő homogenizálási program megvalósítása érdekében – lassan növelni kezdték az erdélyi beruházások arányát.¹⁷⁴

Az iparosítás elmaradása következtében a hatvanas évek közepéig számottevő volt az erdélyi magyar lakosság elvándorlása. A megfelelő munkaalkalmak és lehetőségek hiánya arra kényszerítette őket, hogy az ország más területein keressenek munkát. A román statisztikák szerint az Észak-Erdélyből (vagyis a jelentős magyar lakossággal rendelkező országrészből) való elvándorlás fő iránya Dél-Erdély volt, de nagyszámú munkaerőt vonzott Bukarest, néhány olajvidék és a tengerpart is.

A hatvanas évek végétől megindult a Székelyföld és Észak-Erdély iparosítása is, ezzel radikálisan felgyorsult a betelepülés a románlakta területekről az erdélyi városokba. (Az erdélyi magyarság társadalmi és területi tagozódásának fontos jellemzője, hogy jelentős rész már 1945 előtt is – az akkor még viszonylag gyengén urbanizált országban – városlakó volt, sőt a németekkel és a zsidókkal együtt a városi lakosság túlnyomó többségét alkotta.) Az erdélyi városok elrománosodása két módon történt: egy-

részt a környező román települések népessége áramlott be, másrészt tervszerű betelepítés is zajlott. Míg a faluból városba áramlás az urbanizáció tipikus kísérőjelensége, a központilag irányított „népességredisztribúció” célja a kompakt etnikai tömbök fellazítása. Miután Románia a gyakorlatban nem biztosította állampolgárainak a lakó- és a munkahely szabad megválasztásának jogát, szinte lehetetlenné vált, hogy a vidéken élő magyar nemzetiségű lakosság a közeli nagyvárosokba költözzön.¹⁷⁵ Ugyanakkor gyors ütemben telepítették be a munkaerőt az erdélyi városokba és ipari központokba az egykori Moldvából és Havasalföldről. Azok a román értelmiségiek, akik hajlandók voltak magyar többségű területre költözni, az illetékes minisztériumtól 15–30 ezer lei letelepedési segélyt kaphattak, de más társadalmi rétegek betelepülését is támogatták. Ezzel párhuzamosan az erdélyi magyar diplomásokat, szakembereket – iskoláik befejezése után arra kötelezték, hogy szülőföldjüktől távol, elsősorban regáti területeken vállaljanak munkát. Az „etnikai szétszórás” a felsőfokú intézményekben végzett magyarok esetében a legszembetűnőbb. (A végzősök munkába állását alapvetően az 1976. november 5-i 24. és 25. belső rendelkezés szabályozta, amelynek értelmében a végzettek kötelesek voltak a kijelölt állást elfoglalni.)

A kényszerű áttelepítések, áttelepülések a nemzetiségeket elszakították etnikai gyökereiktől, gyermekeik részére megszűnt a lehetőség, hogy anyanyelvi iskolába járjanak, és ezzel fokozódott az asszimiláció valószínűsége. Meglehetősen nehéz egyébként a Romániában élő kisebbségek asszimilációját felmérni, hiszen a demográfiai folyamatokról nem rendelkezünk megbízható, részletes adatokkal. A népszámlálási adatok¹⁷⁶ azt bizonyítják, hogy 1948 és 1977 között a román nemzetiségű lakosság lélekszáma 41,3 százalékkal emelkedett, míg a nem-román nemzetiségűeké csupán 3,4 százalékkal. A tizenhárom kisebbségi kategória közül 1948 és 1977 között kilenc száma csökkent, a tizediké – a magyaroké – pedig az átlagnál jóval kisebb mértékben nőtt. (Ez a növekedés egyébként olyan csekély, hogy legfeljebb csak stagnálás-

nak minősíthető.) Ha ugyanezt a számítást az 1956–1977 közötti időszakra is elvégezzük – ezúttal a nemzetiség szerinti adatokat figyelembe véve –, akkor azt láthatjuk, hogy a tizennégy kisebbség közül tíznek a száma csökkent, a magyaroké és a tatároké az átlagnál jóval kisebb arányban növekedett, míg a törököké és a cigányoké az átlagot jelentősen meghaladó mértékben növekedett. S bár e tendenciák közül néhány megmagyarázható – pl. a németek és a zsidók számának a csökkenése, közismerten alacsonyabb természetes szaporodásuk, illetve nagyarányú kivándorlásuk miatt¹⁷⁷ –, valószínűnek látszik, hogy a hivatalos népesség-statisztikák a kisebbségek számát jelentősen alábecsülik. A romániai magyarság lélekszáma – a népszámlálások számsorait a természetes népmozgás adataival korrigálva – feltehetően már 1977-ben megközelítette, esetleg túl is haladta a kétmilliót.¹⁷⁸

A „homogenizálási program” természetéhez tartozott az is, hogy a nemzetiségi tanácsokat 1971 és 1974 között nem hívták össze. Időközben kihagyták a vezetőségből a magyar értelmiség prominens képviselőinek egy részét. 1974-től a gyűlések kizárólag román nyelven folytak, és a sajátos nemzetiségi problémák gyakorlatilag lekerültek a napirendről. Egyre inkább kidomborodott a tanácsok kirakatjellege – a tagok egy része legfeljebb csak származását tekintve tartozott a nemzeti kisebbséghez, de igazi közösséget nem érzett velük. A Tanácsot általában olyan alkalmakkor hívták össze, amikor a külföld felé demonstratív fellépésre volt szükség.

Románia tagadja a kisebbségek kettős: állampolgári és nemzeti kötődését, ezért igyekszik elszigetelni őket anyaországtól, mindenekelőtt a romániai magyarságot Magyarországtól. Az anyanemzetétől és a külvilág többi részétől elzárt kisebbség védtelenebb az erőszakos asszimilációval szemben, ugyanakkor a kisebbségi jogok megsértése nehezebben juthat a nemzetközi közvélemény tudomására.¹⁷⁹

Az elszigetelés része volt az Államtanács 225/1974. törvényerejű rendelete, az ún. „szállás-törvény”, amely megtiltja, hogy román állampolgár elsőfokú rokonain kí-

vül bármely más idegen állampolgárt elszállásoljon.¹⁸⁰ A rendelet elsősorban az erdélyi rokonlátogatásra utazó magyarok számának csökkentésére irányult. A külföldi rokonokkal, ismerősökkel való kapcsolattartást korlátozta az az 1971 decemberi minisztertanácsi határozat, amely széles körben kötelezővé tette a külföldiekkel folytatott beszélgetések bejelentését. (Egy 1985-ös rendelkezés az alkalmazottakat arra kötelezte, hogy külföldi állampolgárokkal csak munkahelyük erre kijelölt helyiségeiben találkozzanak, és a beszélgetés tartalmáról írásos beszámolót készítsenek.)

A vámügyi (30/1978.) és a már említett 1974-es sajtótörvény tiltotta a külföldi – magyar és nyugati – sajtótermékek, könyvek, hanglemezek és műsoros kazetták Romániába vitelét.

A román vezetés nemcsak a külföldieket igyekezett távol tartani Romániától, saját állampolgárait is korlátozta a külföldi utazásokban. A 372/1976. törvény értelmében román állampolgárok magánutasként csak két évente utazhattak külföldre, még a kelet-európai országokba is.

A vezetés igen rugalmas, külpolitikai szempontból „jól hasznosított” kivándorlási politikával is segítette az egységes, „homogén”, nemzet létrehozását. A kivándorolni szándékozók azonban nem azonos elbánásban részesültek. A zsidók és németek kivándorlásából a vezetés igyekezett anyagi hasznot húzni. Nem hivatalos megállapodások szerint egy aktív felnőtt kivándorlóért az NSZK 10 000 márka „fejpenzt”, Izrael egy felsőfokú végzettségű romániai zsidóért 5–10 000 dollárt fizet. A zsidóság exodusa lassan a végéhez közeledik, az 1977-es népszámlálás idején számuk alig haladta meg a 25 ezret. A németiség lélekszáma pedig 1930 és 1977 között kevesebb mint felére – 760 687 főről 358 732 főre – csökkent. (A nyolcvanas években már évente mintegy 15 ezer német hagyta el legálisan Romániát.)

A magyarok esetében a vezetés a szelektív emigrációt – elsősorban az asszimilációra nem hajlandó értelmiségiek távozását – támogatta.

Az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott kapcsolatokban komoly feszültségeket okozott az Államtanács 1982. október 22-én kibocsátott 302. törvényerejű rendelete.¹⁸¹ Ennek értelmében azok a személyek, akik megkapták az engedélyt az áttelepülésre, konvertibilis valutában kötelesek visszatéríteni a román államnak az iskoláztatásukra, orvosi ellátásukra, illetve az üdültetésükre fordított összegeket. A végleg külföldre távozó személyek tulajdonában levő ingatlan az állam tulajdonába megy át. A rendelet végrehajtása 1983 februárjában megkezdődött, és 24 esetben fizettek ki 5 ezertől 23 ezer dollárig terjedő összeget.¹⁸² Ezt követően felfüggesztették a rendelet végrehajtását, de magát a rendeletet mind a mai napig nem vonták vissza. Az intézkedést valószínűleg diplomáciai alkutételként használták, hogy nyilvánosságra hozatalával, majd „liberális nem alkalmazásával” Románia kiérdemelje az Egyesült Államoktól a kedvezményes kereskedelmi elbánást, az MFN státusát. (1983 után Románia úgy módosította kivándorlási gyakorlatát, hogy több román állampolgárt engedett az Egyesült Államokba, mint amennyit az USA – az 1980-as menekülttörvény értelmében – hajlandó volt befogadni.)

A hetvenes évek végén, a belpolitika megmerevedésével egyidőben, a külpolitikában a globális szempontok kerültek előtérbe. Az RKP 1974. novemberi XI. kongresszusán 10 pontos programot dolgoztak ki „az új politikai és gazdasági világrend” kialakításáról. Románia külpolitikai aktivitása a nemzetközi kapcsolatok összes fontosabb területére kiterjedt, minden fontosabb kérdésben kidolgozták álláspontjukat. Ceaușescu közvetítő szerepet igyekezett játszani számos nemzetközi konfliktus megoldásában, bár ezeknek – az ország politikai súlyát messze meghaladó – erőfeszítéseknek a tényleges eredményei jelentéktelenek voltak.¹⁸³

Azok a tényezők, amelyek a hatvanas években lehetőséget teremtettek a sajátos román irányvonal kialakulásához, a hetvenes évek elejére gyakorlatilag elveszítették jelentőségüket. A belpolitika rugalmatlanná válása pedig szűkítette a külpolitikai mozgásszabadságot. Ezért a het-

venes évek második felében Románia a harmadik világ országai felé fordult, és jelentős mértékben fejlesztette velük gazdasági és politikai kapcsolatait. A fejlődő országok olyan csoportosulásához is csatlakozott, mint az ún. 77-ek csoportja (Manila, 1976. január 26. – február 7.). Románia képviselőjét meghívták az el nem kötelezett országok colombói értekezletére is (1976. augusztus 16–22.). Nem tudta azonban intézményesíteni kapcsolatait az el nem kötelezett mozgalommal, mivel az csak a Varsói Szerződésből való formális kilépéssel lett volna megvalósítható. A hetvenes években azonban megnőtt a fejlődő országok – és ezen belül is elsősorban az OPEC országok – szállítói szerepe a román gazdaságban. 1975-ben a román import 13, 1980-ban 30 százaléka származott innen. Ezt követően, 1981–85 között, Románia fejlődő országokból származó importja mintegy a felére esett vissza. A fejlődő országok mérlege ebben a kapcsolatrendszerben mindvégig kedvezőbb volt, Románia még az iparfejlesztési igényeiket kielégítő termékekkel sem tudta kiegyenlíteni a forgalmat.¹⁸⁴

A román külpolitika továbbra is megpróbált egyensúlyozni a Moszkva–Peking–Washington hatalmi háromszögben.

Látványosan fellendült a román–amerikai viszony; Ceaușescu 1973 decemberében az Egyesült Államokba látogatott, amelyet Ford amerikai elnök 1975 augusztusában viszonzott. Románia 1975 júliusában megkapta a legnagyobb kedvezményt.

A hetvenes évek közepétől megkezdődött a szovjet–román kapcsolatok átmeneti javulása is, amelynek csúcspontját Ceaușescu elnök már említett 1976 augusztusi szovjetunióbeli látogatása jelentette.

A hetvenes években fokozódtak a román gazdasági nehézségek. Az ellátási körülmények romlása, az alacsony bérek, a nyugdíj-korhatár felemelése (1977. július vége) augusztus elején a Zsil völgyben bányászstrájkhoz vezettek.¹⁸⁵ Válaszul nem a kezdődő válság okait igyekeztek megszüntetni, hanem tüneti kezelést alkalmaztak (néhány iparágban béremeléseket hajtottak végre és számos

vezetőt elmozdítottak állásából¹⁸⁶), és a rendszer belső logikájából következően fokozták a gazdasági és a politikai centralizálást. Az RKP 1977. december 7–9. között megrendezett országos konferenciája programot dolgozott ki az életszínvonal javítására, de ezt nem valósította meg. Sőt a hetvenes évek végétől a központi szabályozás már nemcsak a termelőegységekre, hanem az emberek hétköznapjaira is kiterjedt. Rendeleték írták elő, hogy az iparban foglalkoztatottak munkaidejük legalább felét közvetlenül a termelésben kötelesek eltölteni; hogy minden falusi lakosnak – foglalkozásától függetlenül – háziállatot kell tartania; az egy hónapnál hosszabb időre szóló háztartási élelmiszer-tartalékot pedig törvénnyel büntették.¹⁸⁷

Az elégedetlenség levezetésére a vezetés újabb külpolitikai offenzívába kezdett, és a nacionalista hangulatkeltés eszközéhez nyúlt, amikor ismételten megfogalmazta Románia igényét Besszarábiára és Észak-Bukovinára.¹⁸⁸ Ismét világosan kitűnt, hogy Románia és a Szovjetunió viszonya belpolitikai válsághelyzetben kiéleződik. Az egyértelműen szovjet ellenes árnyalatú román nacionalizmus – a feszültségek ellenére – a Ceaușescu-korszak egészében összekötötte a vezetést és a népet.

Ceaușescu 1978. április 12–17. közötti washingtoni látogatása, ahol megpróbált közvetíteni az arab-izraeli konfliktusban, majd május 15–20. közötti pekingi tárgyalásai már jelezték a Románia és kelet-európai szövetségesei közötti újabb konfliktust. A nézeteltérések a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének moszkvai ülésén váltak nyilvánvalóvá (1978. november 22–23.), amikor Románia nem fogadta el a hadi költségvetés emelését; a Varsói Szerződés egyesített főparancsnoksága átszervezésére irányuló javaslatot; ismét hitet tett a Varsói Szerződés kizárólagos európai érvénye mellett, és nem írta alá a Közel-Keletre vonatkozó nyilatkozatot.¹⁸⁹ Ezt követően a román külpolitika a kambodzsai kérdésben, a kínai–vietnami konfliktusban, majd az afganisztáni szovjet intervenció ügyében egyaránt eltért a többi szocialista országtól.

Ezek – a „különutasságot” bizonyító – újabb erőfeszítések egybeestek azzal, hogy Nyugaton megváltozott a korábban kedvező Románia-kép. A hatvanas évek közepén, amikor a nyugati országok felfedezték az „autonóm” román külpolitikai vonalat, túlértékelték ennek jelentőségét és hatását a Varsói Szerződés és a KGST egységére, a szocialista országok politikájának kialakítására. A hetvenes évek második felében Románia közeledése a Szovjetunióhoz megkérdőjelezte a „független”, „önálló” román külpolitikához fűzött reményeket. Nyilvánvalóvá vált, hogy Románia tényleges diplomáciai tevékenysége – a retorika és a taktikai eltérések ellenére – egybevág a szovjet politikai stratégiával mind Európában, mind Európán kívül.¹⁹⁰ A nyugati országok mindezek alapján újraértékelték a román külpolitikát.

Ezzel szinte egyidőben a helsinki folyamat és az emberi jogok kérdésének amerikai térnyerése előtérbe a román belpolitikai helyzetet. Kiderült, hogy Románia az egyik legmegerősebb kelet-európai ország. Egyre erősebben bírálták Ceaușescu „személyi kultuszát”, az életszínvonal rovására végrehajtott iparosítási politikáját és a nemzeti kisebbségek elnyomását. Románia nemzetközi presztízsét tovább csökkentette az ország fizetőképtelenségének bejelentése és az átütemezési tárgyalásokon tanúsított román magatartás. 1982 közepén a hagyományosan jó francia–román kapcsolatokban is zavar keletkezett (az ún. Goma és a Tănase-ügy),¹⁹¹ aminek következtében Mitterand elnök 1982 őszére tervezett bukaresti látogatását elhalasztották. A román kivándorlási politika az NSZK-val és az Egyesült Államokkal fenntartott viszonyban okozott feszültségeket, sőt az amerikai kormány komolyan fontolóra vette a legnagyobb kedvezmény megvonását.¹⁹²

A nyolcvanas évek elejére a gazdasági élet minden területén kiéleződtek az ellentmondások, az egyre romló gazdasági helyzet, valamint az adósságállomány mielőbbi visszafizetését célul kitűző gazdaságpolitika terheit növekvő mértékben a lakosság volt kénytelen elviselni. A drasztikus importcsökkentés és a növekvő mezőgazdasági

export következtében 1981 októberétől számos termékre jegyrendszert vezettek be, és 1982. február 10-én jelentős élelmiszer-áremeléseket hajtottak végre. 1982–1983-ban összesen 15 százalékkal csökkent a reálbér, és a Valuta-alap szerint mintegy 40 százalékos volt a vásárlóerő csökkenése. Folytatódtak azonban a népgazdaság teljesítő- és a lakosság tűrőképességét próbára tevő presztízsbetűzések, amelyek a Ceaușescu-korszak dicsőségét szándékozták megörökíteni (pl. az Olteci autógyár, a Duna–Fekete-tengeri csatorna és a bukaresti kormányzati negyed). A presztízsvállalkozások megideologizálták a lakosságtól követelt áldozatokat; a jelenlegi hiányt a majdani bőség ígéretével magyarázták.

Az RKP 1984. november 19–23. között megrendezett XIII. kongresszusa¹⁹³ ismét az adminisztratív szabályozás eszközeihez nyúlt, aminek következtében a román gazdaság az autarkia és a hadigazdálkodás egyre több jelét mutatta. 1985 októberében – elnöki rendelettel – katonai parancsnokokat neveztek ki az ún. létfontosságú ipari létesítmények (bányák, energetikai és hadiüzemek, valamint egyes exportra termelő gyárak) élére. Ezenél a termelőegységeknél az alkalmazottak nem „dolgoztak”, hanem parancsot teljesítettek, a normát nem teljesítők pedig „parancsszegést” követtek el. A gazdasági válság nyomán a katonaság szerepe a közvetlen termelésben is megnőtt; megkezdődött a munkaszolgálat kiszélesítése. Minden katonai alakulat köteles volt bizonyos ideig – a nyolcvanas években már szolgálati idejének 40–50 százalékában – munkaszolgálatot vállalni, mégpedig a legnehezebb körülmények között: bányákban, víztározókban, csatornaépítkezéseken, metróépítkezéseken stb. A vezetés a civil lakosságot is egyre több alkalommal kényszerítette külön munkákra gazdaságon kívüli kényszerrel. A dolgozók csak kivételes esetekben kapták meg szabad szombatjaikat, számos vásár- és ünnepnapon is dolgozniuk kellett. Ennek ellenére fizetésüknek általában csak töredékét kapták meg. Mindehhez a teljesítménybérezés (az ún. globális akkord) adta a jogalapot, amely a központilag előírt és ezért általában teljesíthetetlen vállalati

tervek megvalósításától tette függővé a teljes bér kifizetését.

A válság miatt minden korábbinál erőteljesebben használták fel a nemzeti tényezőt integrációs ideológiai hatóerőként. A tömegkommunikációban, a politikai jel-szavak között egyre gyakrabban hivatkoztak a nemzeti sajátosságokra. A heroizált nemzeti múltban kerestek érveket a nemzetépítés aktuális céljainak megvalósításához. A nacionalizmus e legújabb hullámával akarták levezetni a társadalmi feszültségeket, így a kirekesztő nemzet-fogalom felelevenítette az előítéleteket. Egyrészt a Szovjetunió katonai, a kapitalista rendszer ideológiai külső veszélyével érveltek, másrészt a romániai magyarság lett a felhalmozódott nehézségek „bűnbakja”, a közvetlen veszélyek forrása. A hivatalos érvrendszer kihasználta a történelem és a közelmúlt román–magyar konfliktushelyzeit, a Magyarország, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia uralma alatt élt románok elnyomatás-élményeit, valamint azt a tényt, hogy a második világháborút követően a baloldal erőteljesebb nemzetiségi tömegbázissal rendelkezett.¹⁹⁴ A magyar kisebbséggel szembeni hadjáratot a vezetés összekapcsolta azzal az állítással, hogy Magyarország – a romániai magyarságot felhasználva – visszaköveteli Erdélyt, és ezzel veszélyezteti a román nemzet létérdekeit, területi épségét.¹⁹⁵

A nyolcvanas évek romániai helyzetének fontos tényezője az is, hogy a hatalom egyetlen viszonylagos tömegbázisa a többségi nacionalizmusra épült. Ebből a szempontból a kisebbségek eleve megbízhatatlannak, ellenzéknek minősültek. A nacionalista érzelmek manipulálása természetesen egyre elviselhetlenebbé tette a Romániában élő nemzeti kisebbségek helyzetét. A nyolcvanas években ez már szinte kizárólag a magyarságot sújtotta, hiszen a zsidók nagy része kivándorolt, és jelentős ütemben folyt a németek exodus is, míg a többi kisebbség – alacsony lélekszáma, gyors asszimilálódása és anyaországának érdektelensége miatt – a román vezetés szemében nem jelentett „potenciális veszélyforrást”. A romániai magyaroknak tehát azzal kellett szembenézniük, hogy az állam

minden eszközzel a meghirdetett „nemzeti homogenizálási program” végrehajtására törekszik, hiszen ezen az egyetlen területen tud jelentős eredményeket felmutatni.

A társadalom „homogenizálódásának” bizonyítékeként az 1984. decemberi pártplénumot követően a politikai szóhasználatból észrevétlenül törölték „az együttélő nemzetiségek” terminológiát, amelyet a „magyar nemzetiségű román” („német nemzetiségű román”), illetve a „magyarul beszélő román” („németül beszélő román”) kifejezésekkel váltottak fel. Ez a szóhasználat is rendkívül szélsőséges asszimilációs programot fejez ki. A dolgok természetes rendje szerint minden román állampolgárnak román nemzetiségűnek, de legalábbis román anyanyelvűnek kell lennie. Azok, akik ezeknek a feltételeknek nem felelnek meg, az „egységes román nemzetet” bontják meg, következésképpen deviánsnak minősülnek.

A nyolcvanas évek nemzetiségi politikájának új fejleménye volt, hogy a kisebbségi kérdést a Ceaușescu-vezetés egyre inkább állambiztonsági-rendőri problémának tekintette, így „kezelése” az állambiztonsági szervek kompetenciájába tartozott. A rendőri-biztonsági szervek céltudatosan üldözték a magyar nemzetiség fórumait, a kisebbségi jogok szószólóit. Ezzel egyidejűleg a politikai vezetés egyre gyorsabb ütemben számolta fel a még létező kevés számú kisebbségi intézményt, és szűkítette az anyaországgal fenntartott kapcsolatok lehetőségeit.

E politika jegyében újabb súlyos veszteségeket szenvedett el a magyar nyelvű hírközlés és oktatás. 1984 decemberében megszűnt a román televízió magyar adása, és befejezték működésüket a Román Rádió nemzetiségi körzeti stúdiói Kolozsvárott, Marosvásárhelyen és Temesvárott. Az utolsónak megmaradt bukaresti magyar nyelvű rádióműsor adásidejét napi 60 percre csökkentették. Fokozódott a nyomás a nemzetiségi sajtóra is, és néhány szerkesztőség (pl. a *Jóbarát*, *Tanügyi Újság*) önállósága megszűnt; ezek a lapok román megfelelőik tükörfordításaként jelentek meg. A nyolcvanas évek elejétől fokozódó párt- és gyakran belügyi nyomás nehezedett a magyar nyelvű folyóiratok, valamint a Kriterion Könyvkiadó szer-

kesztőire, hogy erőteljesebben támogassák Románia „egységesülésének” programját, a pártfőtitkár – államelnök személyi kultuszát, továbbá aktívabban vegyenek részt a magyarországi írókkal és történészekkel folytatott ideológiai-történelmi polémiákban.¹⁹⁶ 1988. április 3-tól a Romániában élő kisebbségek kiadványaiból számúzték az anyanyelvi helységneveket.¹⁹⁷ A nemzetiségi helységnevek betiltásával párhuzamosan burkolt támadás indult a kisebbségek által használt utónevek ellen is, a hivatalos szervek gyakran ezeknek csak román alakját voltak hajlandók anyakönyvezni.

A nemzetiségi oktatás mielőbbi felszámolása érdekében a Ceaușescu-vezetés újabb koncentrált támadást indított az anyanyelvi oktatás ellen, hiszen a gyerekek és a fiatalok „elrománosítása” rendkívüli mértékben felgyorsítja az etnikailag „egységes Románia” megteremtését. A mai napig érvényben levő 6/1969. törvény (II. fejezet I. cikkely 9. szakasz)¹⁹⁸ még úgy fogalmaz, hogy az együttélő nemzetiségek iskoláiban csak az iskola, illetve a tagozat előadási nyelvét ismerő tanszemélyzet oktathat. Ezzel szemben 1985-ben és 1986-ban – a magyar többségű – Hargita és Kovászna megyékbe magyarul nem tudó román tanárokat neveztek ki. Az ez alkalomból kiadott szóbeli utasítás szerint – éles ellentétben az 1969-es törvénnyel – minden tanár azon a nyelven tanít, amelyiken jobban beszél. Ezzel egyidejűleg megindult a magyar iskolaigazgatók tömeges leváltása. 1988 őszén teljes magyar középiskolai osztályokat telepítettek át Erdélyből a Kárpátokon túlra.

A „homogenizációs politika” ekkori szakaszát jól jellemzi, hogy olyan területekre is kiterjedt – elsősorban a római katolikus egyházra és a hagyományos faluközösségekre –, amelyeknek az elmúlt negyven évben sikerült megőrizniük viszonylagos autonómiájukat.

A Romániában élő római katolikusok mintegy háromnegyed része – több mint egymillió fő – magyar nemzetiségű. 1985–1986-ban – hallgatólagos állami támogatással – mozgalom indult az erdélyi magyar katolikus egyházmegegyekben a román nyelvű liturgia bevezetésére, hi-

vatkozással a román nemzetiségű római katolikusok növekvő számára. Egyértelmű, hogy a gyulafehérvári egyházmegye területén a román nyelvű plébániák megjelenése ugyanazt a folyamatot indította volna meg a római katolikus egyházban, amely az anyanyelvi művelődési intézményekben az egyesítésekkel és tagozatosítással végbement, és a rendszer csaknem teljes felszámolásához vezetett.¹⁹⁹

A még létező csekély lakossági autonómia felszámolására irányultak az 1988-ban új lendületet kapott „terület-és településrendezési elképzelések” – román hivatalos terminológiával „szisztematizálás” –, amelyek – megvalósulásuk esetén – megsemmisítették volna a Románia területén történelmileg kialakult etnikai struktúrákat is, és ezáltal meggyorsították volna a kisebbségek asszimilációját.

A mind szélsőségesebb rendszerben kettős – politikai és nemzeti – elnyomás egyre több magyart kényszerített arra, hogy szülőföldjét – legális vagy illegális úton – elhagyva, Magyarországra, kisebb részben Nyugat-Európába vagy a tengeren túlra meneküljön és ott telepedjen le. Különösen 1987 őszét követően gyorsult fel a romániai menekültek Magyarországra áramlása, 1989 végére számuk meghaladta a harmincezer főt. Az utóbbi évben egyre több volt közülük a román nemzetiségű.

A nyolcvanas évek közepén Románia újabb külpolitikai offenzívába kezdett annak érdekében, hogy megállítsa kapcsolatai romlását a fejlett tőkés országokkal. Erre lehetőséget teremtett a kelet-nyugati kapcsolatokban fellépő feszültség, a kelet-európai államok merev álláspontja egyes nemzetközi politikai kérdésekben. „Különbözőségének” bizonyítására Románia részt vett a Los Angeles-i olimpián, és számos diplomáciai akciót hajtott végre a nyugati országok megingott bizalmának visszaszerzésére (pl. az eurorakéták leszerelésére vonatkozó román javaslatok és Ceaușescu 1984 októberi bonni látogatása). 1984 márciusában román–amerikai kerekasztal-konferenciát rendeztek, amelyen megvitatták az emberi jogok helyzetét Romániában.²⁰⁰ A megbeszélés nem hozott ugyan konkrét eredményeket, de pozitív szerepet játszott

a legnagyobb kedvezmény meghosszabbítását tárgyaló kongresszusi vita során.

A nyolcvanas évek végére azonban egyértelművé vált a román külpolitika térvesztése is. A legfejlettebb országok szerepe Románia külgazdasági kapcsolataiban ugyan még jelentős volt, de a politika területén a nyugati világ egyre kisebb érdeklődést mutatott az ország iránt. Románia a nemzetközi konferenciákon is mindinkább elszigetelődött (budapesti kulturális fórum, ottawai konferencia, bécsi utótalálkozó stb.), mivel egyre több támadás érte az emberi jogok helyzete miatt. E tényezők hatására közeledni próbált egyes kelet-európai országokhoz – elsősorban Csehszlovákiához és az NDK-hoz –, de az ezekben az országokban lezajlott politikai fordulatot követően Románia gyakorlatilag elszigetelődött.

Az egyre növekvő gazdasági és társadalmi feszültségek 1989 végéig nem szervezett politikai ellenzéken keresztül, hanem elszórt, spontán sztrájkokban törtek felszínre,²⁰¹ ezeket pedig a hatóságok rövid idő alatt elszigetelték és felszámolták. (Így történt ez a korszak legjelentősebb munkásmegmozdulásakor, 1987. november 15-én Brassóban is.) Az egyre erősödő állambiztonsági szigor légkörében a Ceaușescu-vezetés számára sokáig legfeljebb egy-egy izolált értelmiségi akció (pl. Doina Cornea, Dan Petrescu), illetve néhány – a hatalomból kiszorított – egykori vezető bíráló magatartása okozott gondot. Ez utóbbiak közé tartozott a magyar nemzetiségű Király Károly, az RKP KB egykori tagja, aki 1977-től Románia vezető politikusaikhoz írt leveleiben elemezte a Ceaușescu-rendszer természetét, és a romániai magyar kisebbség egyre romló helyzetét.²⁰² Az is nagy visszhangot váltott ki külföldön, amikor az RKP XII. kongresszusán (1979. november 18–23.) a párt egyik megalapítója, a 84 éves Constantin Pîrvulescu beszédében Ceaușescu újraválasztása ellen foglalt állást, mivel – véleménye szerint – a politikus „saját érdekeit az országéi fölé helyezte, megszegte a pártdemokráciát és példátlan személyi kultusz középpontjává vált”.²⁰³ A besúgói hálózat, az állandó rendőri és katonai jelenlét, a külvilágtól való elzárás táp-

lálta félelem légkörében ezek az akciók visszhang nélkül maradtak, nem vezettek a rendszerrel való szembeforduláshoz.

1989-ben viszont a mind reménytelenebbé váló helyzetben felerősödtek az ellenállás jelei. Januárban hat egykori pártvezető külföldre eljuttatott nyílt levelében támadta Ceaușescu politikáját, és egyre erőteljesebben szerveződött az ellenállás mind a párton belül, mind kívül. 1989 végére az is nyilvánvalóvá vált, hogy a többi kelet-európai országban lezajlott viharos változások Romániában sem múlhatnak el nyomtalanul, de ez a Ceaușescu-rendszer természetéből adódóan robbanásszerűen megy majd végbe. A diktatúra összeomlásának időpontját azonban nehezen lehetett volna megjósolni.

Ebben a politikai helyzetben került sor 1989 november 20–24. között – minden korábnál nagyobb biztonsági intézkedések közepette – az RKP XIV. kongresszusára. A kongresszuson Ceaușescu pártfőtitkár továbbra is a reformok és a demokratizálás ellen foglalt állást, mivel azok – véleménye szerint – visszalépést jelentenek a „szocializmus építésének az útján”. Beszédének új eleme volt viszont, hogy a liberalizáció elutasítását összekapcsolta az ország területi integritásának védelmével, mivel – úgy vélte – „a nemzetközi imperializmus” nemcsak a román szocialista rendszert, hanem az ország területi egységét is veszélyezteti.²⁰⁴ Végző érvként tehát ismét a hagyományos nacionalizmust igyekezett felhasználni.

A román belpolitika látszólagos mozdulatlanságának 1989. december 16-án szakadt vége, amikor Temesvárott a lakosság szimpátia-tüntetést rendezett Tőkés László, a rendszert bíráló magatartása miatt üldözött református lelkész mellett. E tüntetés rövid időn belül rendszerellenes megmozdulássá terebélyesedett, amelyre kegyetlen megtorlás volt a válasz. A véres leszámolás azonban csak olaj volt a tűzre, és a Ceaușescu lemondását követelő tömegmozgalmak egyre több nagyvárosra, köztük Bukarestre is átterjedtek. Ebben a helyzetben a katonaság és az Állambiztonsági Szolgálat (Securitate) egyes főtisztjei kulcsszerepet játszottak. Döntőnek bizonyult a tömegmé-

szárlást megtagadó Vasile Milea honvédelmi miniszter december 21-i meggyilkolása, amely a hadsereg vezérkarát azonnali cselekvésre készítette. A jelek szerint a hadsereg nagy többsége ezt követően átállt, míg a Securitaten belül szakadás történt. A már hónapok óta szerveződő ellenzék ily módon lépéskényszerbe került, és december 22-én bejelentette, hogy Nicolae Ceaușescut megfosztották hatalmától, és az ország irányítását a Corneliu Mănescu által vezetett Nemzeti Megmentés Frontja vette át. A Ceaușescu-korszak 1989. december 25-én zárult le végérvényesen, amikor egy különleges katonai bíróság halálra ítélte az egykori pártfőtitkár-államfőt és feleségét, akiken az ítéletet azonnal végrehajtották. Valószínűnek látszik, hogy e lépéssel az új román vezetés véres polgárháború kirobbanását akadályozta meg.

Politikai alternatívák

A Ceaușescu-rendszer bukásával keletkezett hatalmi vákuumot a Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsa és a hadsereg igyekszik kitölteni. A Nemzeti Megmentés Frontja megalakulásakor három fő irányzat képviselőiből tevődött össze. A legjelentősebb erőt azok a kommunista politikusok jelentik, akiket Ceaușescu a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején távolított el a hatalomból. Ők a kommunista eszmerendszer megreformált változatát kívánják megvalósítani (Ion Iliescu, Silviu Brucan, Alexandru Bîrlădeanu). Politikai múltjuk és reformkommunista elképzeléseik miatt azonban ezek a vezetők egyre inkább elveszítik az előző negyven év, de különösen a legutóbbi huszonöt esztendő súlyos torzulásai következtében teljesen antikommunista beállítottságú tömegek bizalmát. A Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsán belül fontos szerepet töltenek be a hadsereg vezetői is, annak ellenére, hogy a hadsereg az átállásban és a Ceaușescu-házaspár elítélésében és kivégzésében

ben betöltött szerepével, a határőrségnek, a Belügyminisztériumnak és a Securitatenak a Nemzetvédelmi Minisztérium felügyelete alá helyezésével – ami az események további alakulása szempontjából stratégiai jelentőségűnek bizonyult – külön hatalmi tényezőként is jelentkezik. A Nemzeti Megmentés Frontjának tagjai lettek azok a legismertebb ellenzéki személyiségek (Doina Cornea, Tőkés László), akik az elmúlt években a Ceaușescu-rendszert bíráló magatartásukkal teremtették meg politikai hitelességüket. A Fronton belül megindult erjedési folyamatot bizonyítja, hogy Doina Cornea alig egy hónap után kivált a testület munkájából.

A Nemzeti Megmentés Frontjának Ideiglenes Tanácsa december 22-én hirdette meg programját. Ebben hiteltett a Kommunista Párt vezető szerepének feladása, a többpártrendszer bevezetése, a szabad választások megtartása, valamint az emberi és a szabadságjogok (beleértve a kisebbségi jogokat is) helyreállítása mellett. Az első intézkedések egyikével az ország elnevezését Románia Szocialista Köztársaságról Romániára változtatták. Ezzel egyidejűleg számos hírhedtté vált törvényt helyeztek hatályon kívül, többek között a terület- és településrendezésről, az abortusz tilalmáról szólót és az ún. szállásrendeletet. Megszüntették az energia-korlátozásokat és a benzinjegy-rendszert.

A többpártrendszer bevezetésével újjáalakultak a történelmi pártok. Ezek közül pillanatnyilag a „keresztény és nemzeti” alapon álló Nemzeti Parasztpárt rendelkezik jelentősebb tömegbázissal, mivel e párt az elmúlt években egy illegális ifjúsági szervezet működtetésével biztosította utánpótlását. A román történelemben szintén nagy hagyományokkal rendelkező Nemzeti Liberális Párt, amely az alkotmányos monarchiát tűzte a zászlajára, jelenleg viszonylag kis létszámú, elsősorban 1947 előtti párttagokból áll. A Romániai Szociáldemokrata Párt az emigrációból tért vissza, de – miután a Ceaușescu-rendszer kompromittálta a baloldali szocialista eszméket is – szintén nem képvisel tömeget.

Az újonnan megalakult politikai szervezetek közül – ezek száma február végére megközelítette a félszázat – az átmeneti korszakban egyensúlyozó szerepet tölthet be a Társadalmi Párbeszéd elnevezésű értelmiségi csoportosulás, amelynek több tagja is részt vesz a kormányban – többek között Andrei Pleșu művelődési, és Mihail Sora oktatási miniszter.

Az előző rendszer hívei igyekeznek átmenteni hatalmukat, és ezt az is lehetővé teszi számukra, hogy az államapparátus és a gazdasági irányítás – a legfelső vezetők kivételével – lényegében érintetlen maradt. A romániai átalakulás kulcskérdésévé vált, hogy a régi hatalmi apparátust mikor váltja fel egy új, amely szakmailag hozzáértő, politikai szempontból pedig a változások mellett elkötelezett emberekből áll. Az egyre radikalizálódó tömeg, amely évtizedek óta először tapasztalta meg erejét, sztrájkokkal és tüntetésekkel igyekszik kikényszeríteni a Ceaușescu-rendszerben kompromittálódott személyek eltávolítását.

A belpolitikai útkeresés folyamatában a január 12-i tüntetés tekinthető az első fordulópontnak. Ekkor a Front vezetői – a tömegek nyomásának eleget téve – elhamarkodottan törvényeket hirdettek ki az RKP törvényen kívül helyezéséről és a halálbüntetés eltörlésével kapcsolatos népszavazás megtartásáról. Később ezeket a törvényeket a Front Tanácsa – a teljes ülés határozata alapján – visszavonta. A kapkodás és a bizonytalanság azonban arra utalt, hogy a Front helyzete megingott, és hogy a politikai és gazdasági élet egészére kiterjedő hatalmát rövid időn belül meg kell osztania más politikai erőkkel.

A január 28-i – feltehetően egy puccsot előkészítő – tüntetés után a politikai kerekasztal-tanácskozásokon megállapodás született arról, hogy a Nemzeti Megmentés Frontja Tanácsának szerepét az Ideiglenes Nemzeti Egységtanács veszi át, amelyben 45 politikai alakulat – a Front Tanácsa, a politikai pártok, tömegszervezetek és nemzetiségek – képviselteti magát. Ezzel a kompromisszumos megállapodással a Nemzeti Megmentés

Frontjának Tanácsa lényegében elismerte, hogy Romániában kettős hatalom alakult ki; egyfelől az egyre csökkenő tekintéllyel és tömegbázissal rendelkező Front, másfelől a politikai pártok között. E lépéssel az is lehetővé vált, hogy a Front önálló pártként induljon a május 20-ára kiírt választásokon, amelynek tétje a valódi politikai erőviszonyok tisztázása lesz.

Az Európához való felzárkózás alapvető feltétele Románia számára az európai léptékű kisebbségi politika. A romániai fordulat megteremtette ennek előfeltételeit, hiszen – sok évtizedes gyűlölködés után – a románok és magyarok egymásra találtak és közösen vettek részt a diktatúra megdöntésében. Az eufória elmúltával, a belpolitikai helyzet stabilizálódásával együtt azonban ismét felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek, feléledt a román nacionalizmus. Jellemző a kialakult helyzetre, hogy a pillanatnyilag legjelentősebb tömegbázissal rendelkező Nemzeti Parasztpárt „az egységes román nemzetállam” talaján áll. Ezért nem támogatja nemzeti alapon szerveződő intézmények, csoportosulások megalakulását, és ellenzi a kulturális autonómia megadását. A régi beidegződések, a romániai magyar kisebbséggel szembeni bizalmatlanság tükröződik a Nemzeti Megmentés Frontja Tanácsának egyes ellentmondásos intézkedéseiben is (pl. az erdélyi magyar osztályok és iskolák visszaállításának kérdésében).

A Romániai Magyar Demokrata Szövetség, amely nemzeti és demokratikus alapon egyesíti a Romániában élő magyarságot, az önrendelkezési jog proklamálásával lépett színre. Ezt a jogot Románia területi egységének tiszteletben tartásával kívánja gyakorolni. Január 13-án közzétett szándéknyilatkozatából az is kiderül, hogy tagjai elfogadhatatlannak tartanak minden olyan értelmezést, amely szerint a magyarság jogainak gyakorlása „sértő lehet a román állam függetlenségére és szuverenitására, a román nép alapvető politikai érdekeire nézve”. E szándéknyilatkozat azt is leszögezi, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség nem akarja folytatni „a félmegoldások, a hátrányos egyezkedések és sorozatos lemon-

dások politikáját”, hanem független szervezetére támaszkodva „a politikai küzdelmek eszközeivel is érvényt szerez” meghirdetett jogaiknak. A nyilatkozat e része nyilvánvalóan arra utal, hogy az RMDSZ el akarja kerülni a Magyar Népi Szövetség sorsát, és nem kívánja magát egyetlen politikai párt mellett – ez esetben a Nemzeti Megmentés Frontja mellett – sem elkötelezni. Az önállóság megőrzése teszi csak lehetővé, hogy a Romániai Magyar Demokrata Szövetség hiteles politikai szerepet töltsön be.